

Glasovne značilnosti novomeškega govora

Vera Smole, Maruša Žibred¹

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Aškerčeva 2,
SI 1000 Ljubljana, vera.smole@guest.arnes.si, zibredm@gmail.com

DOI <https://doi.org/10.18690/um.ff.8.2022.6>

ISBN 978-961-286-684-6

V prispevku je podana analiza spontanega govora 14 govorcev treh generacij iz Novega mesta. Primerjan je z govori vzhodnodolenjskega podnarečja, kamor je uvrščen tudi novomeški govor, ter z njegovim zapisom iz leta 1959. Poudarek je na tistih vzhodnodolenjskih glasovnih pojavih, ki se najbolj razlikujejo od knjižnih in so pri govorcih najbolj spremenljivi. Glede na stopnjo (ne)ohranjenosti narečnih pojavov poskušamo posamezne govorce razvrstiti v enega od definiranih tipov mestnih govorov.

Ključne besede: dolenjsko narečje, vzhodnodolenjsko podnarečje, novomeški govor, mestni govor, glasoslovje, naglas, splošni slušni vtis

The article presents an analysis of the spontaneous speech of 14 speakers of three generations from Novo mesto. It is compared with the local speeches of the East Dolenjska subdialect, which includes the local speech of Novo mesto, and its record from 1959. The focus is on the phonetic phenomena of the East Dolenjska subdialect, which differ most from standard language and are most variable among speakers. Depending on the degree of (un) preserved dialect phenomena, we try to classify individual speakers according to defined categories of urban speeches.

Keywords: Lower Carniola dialect group, East Dolenjska subdialect, Novo mesto local speech, city speech, phonetics, stress, general phonetic impression

Uvod

S tem, ko je Zinka Zorko leta 1989 objavila raziskavo *Narečna podoba mariborskega predmestja* (Zorko 1989a)² in ji je leta 1992 sledilo še pre-

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa »Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave« (P6-0215), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

² Objavljeno tudi v Zorko (1989b).

davanje tujim slavistom ter objava v zborniku predavanj z 28. *Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture* z naslovom *Mariborski pogovorni jezik na stičišču treh narečnih baz (glasoslovje in besedišče)* (Zorko 1992),^{3,4} ter 2002 razpravo *Mariborski pogovorni jezik* (Zorko 2002), je začela s t. i. mestno dialektologijo, ki se v slovenskem jezikoslovju vse do danes ni razvila.⁵ Irina Makarova, ki je značilnosti ljubljanskega govora opisala posredno, ko je raziskovala položajne variantnosti pogovorne ljubljansčine na konceptiji primarne govornice, je ugotovila, da so dotedanje »/l/jublanske jezikovne posebnosti [so] zbrane predvsem v Toporišičevih delih« (Makarova 2004: 287), in sicer z namenom, da bi izbrane postale dovoljeni odstopi od zbornega k splošno- ali knjižnopogovornemu jeziku. V *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000: 22) je opisan tudi ljubljanski pokrajinski pogovorni jezik, ki pa »ni isto kot ljubljansko narečje«⁶ (prav tam). *Slovenski pravopis* med neknjižnimi zvrstmi poleg neknjižnega pogovornega jezika in narečij navaja tudi mestne govornice: »Mestne govornice so jezikovni različki, večinom nastali iz narečij v večjih mestih. V primeri z narečji so slovenske mestne govornice bliže zvrstem knjižnega, zlasti knjižnega pogovornega in neknjižnega pogovornega jezika (npr. ljubljansčina, mariborščina, koprščina). Njihova samosvojost je predvsem v besedju, skladnji in fonološkem naglasu (jakostni, tonemski) ter v splošnem slušnem vtisu.« (SP 2001: 128)⁷ V prispevku želimo prikazati osnovne ugotovitve iz raziskave glasoslovja in deloma naglasa dolenjskega novomeškega govora v spontanem govoru govorcev treh generacij.

Ob raziskavah mestnih govorov si je treba pri vsakem govorcu zastaviti vprašanje, kdo je govorec narečnega krajevnega govora – tudi ali je teh v mestu morda več – ter kdo nadnarečnega (pokrajinskega) jezikovnega različka.⁸ Treba se je vprašati, ali se je novomeški krajevni govor prenašal

³ Kot enciklopedični članek objavljeno tudi v Zorko (2012).

⁴ Pod njenim mentorstvom sta nastali tudi diplomski nalogi Mihaele Koletnik *Mariborski pogovorni jezik*, Pedagoška fakulteta, Maribor [M. Bregant], 1991 in Mojce Redjko *Govor Studencev, predmestja Maribora*, Filozofska fakulteta v Ljubljani, 1992. Prispevek z naslovom *Mariborski pogovorni jezik* je objavila tudi Koletnik (2001).

⁵ Članek *Govor celjskega predmestja Gaberje* (Škofic 1989) lahko upoštevamo le pogojno.

⁶ Pojma krajevni govor Toporišič ni uporabljal, v slovensko narečjeslovje je bil uveden 1997 (Smole 1997: 282).

⁷ Skoraj enak opis mestnih govorov je imel že *Slovenski pravopis: Pravila*. Ljubljana: SAZU, DZS, 1990, str. 131.

⁸ Zinka Zorko se s temi vprašanji ni ukvarjala, saj je sprejela »veljavni« (po *Slovenskem pravopisu* iz 1990) socialnozvrstni termin pokrajinski, konkretno mariborski pogovorni jezik.

iz roda v rod ali je bil njegov naravni razvoj zaradi odsotnosti medgeneracijskega prenosa pretrgan in v katero smer gredo spremembe od starejše do mlajše generacije. In nenazadnje se je treba vprašati, ali ima glede na rabo pri mlajši generaciji dobre ali slabe preživetvene možnosti. Besedna zveza »novomeški govor« v naslovu prispevka opredeljuje le mesto raziskave, ne pa tudi pojavnne oblike uresničenih govornih dejanj informatorjev.

Za razjasnitev zgornjih vprašanj je poleg analize dobljenega terenskega gradiva potrebno mestni govor v svojih pojavnih oblikah najprej definirati, saj je nemogoče sprejeti tezo, da vsi, četudi t. i. avtohtoni govorniki vseh generacij, uporabljajo enake jezikovne prvine s pričakovanimi medgeneracijskimi razlikami, da govorijo vsem skupen pokrajinski jezikovni različek, v socialnozvrstni teoriji poimenovan pokrajinski pogovorni jezik. V narečjeslovnem pojmovanju, ki temelji na genetolingvističnem pristopu členjenja jezika (po Brozoviću, v Šekli 2004), mestni govor pojmuje v dveh osnovnih pojavnih oblikah: a) kot krajevni govor,⁹ enakovreden »podeželskemu« krajevnomu govoru, ki izkazuje kontinuiran zgodovinski razvoj, njegovi nosilci so večinoma avtohtoni prebivalci, ki ga rabijo vsaj v določenih govornih položajih in ga (ali tudi ne) prenašajo na naslednje rodove, ali pa je to b) nadnarečje,¹⁰ z bolj ali manj ohranjenimi skupnimi značilnostmi okoliških podeželskih krajevnih govorov enega ali več narečij (celo narečnih skupin), v socialnozvrstni teoriji (po Toporišiču sprejeti tako v učbenike kot v slovenski pravopis) imenovan (pokrajinski) pogovorni jezik, njegovi nosilci pa so priseljenci od blizu in daleč, dnevni in tedenski migranti in tudi avtohtoni meščani, ki so mestni krajevni govor opustili. Pokrajinsko obarvano nadnarečje lahko pri delu govorcev že skoraj docela izgubi tudi pokrajinsko zaznamovanost, tako da bi lahko govorili o splošno- ali knjižnopogovornem jeziku, kakor ga opredeljuje sociolingvistika, oziroma se nahaja blizu eni od dveh skrajnih točk, tj. eni od dveh sistemskih različic slovenskega jezika, blizu normiranemu knjižnemu jeziku in daleč od naravnega¹¹ krajevnega govora (Smole 2004). Za sedanje stanje

⁹ Krajevni govor v celoti definiramo kot: skupek zelo sorodnih *idioletkov* na ožjem zemljepisnem območju s skupnim komunikacijskim središčem (fara); najmanjša sistemska enota narečja (na zemljevidu narečij ni zamejena); konkretni naravni govor, nastal na osnovi zgodovinskega razvoja; pogosto naš prvi materni jezik (»prirojeni«, knjižni je priučen). (Smole, študijsko gradivo za predmet Socialne zvrsti slovenskega jezika, FF UL).

¹⁰ Pojem nadnarečje je bil uveden 1997 kot sinonim za socialnozvrstni termin za pokrajinski pogovorni jezik (Smole 1997: 282).

¹¹ V smislu notranje jezikovne norme in ne predpisane.

rabe jezikovnih različkov je hkrati značilno, da domala vsak govorec, ki je tega sposoben, svoj govor spreminja od primarnega različka (krajevnega govora, nadnarečja)¹² do knjižno pogovornega ter ga prilagaja sogovornu ali drugim okoliščinam (več o tem v Skubic 2005, Pulko, Zemljak Jontes 2009, Bitenc 2016). Bližina enemu ali drugemu sistemu je odvisna od količine narečnih značilnosti v konkretnem govornem dejanju. Lahko trdimo, da zaradi spremenjenih družbenih razmer in zelo različnih družbenih vlog večine posameznikov v zadnjih desetletjih slovenščina še nikoli prej ni bila tako variantna, celo pri enem samem govorniku.

Novo mesto leži na območju vzhodnodolenjskega podnarečja kot dela dolenskega narečja, in sicer na njegovem jugozahodnem delu, vendar zelo blizu pasu razmeroma precej arhaičnih jugovzhodnih dolenskih govorov, ki niso izvedli tipičnih vzhodnodolenjskih inovacij, kot so: tonemska izravnava (izenačitev akuta s cirkumfleksom) v izvorno zadnjem besednem zlogu; pri dolgih samoglasnikih nenapet izgovor *i*: in *u*: (iz *u* in *ô*), monoftongizacija *e:i* > *ä*: (iz *ě*)¹³ in diftongizacija umičnonaglašanih *e* v *je:/ja*: in *o* *uo*: oz. položajno v *ua:/a*:; pri kratkih (nenaglašanih) samoglasnikih položajno ukanje in akanje; preglas (razen ob *j*) in onemitev *-o* (> *-u*), zato so v samoglasniškem sestavu veliko bližji knjižnemu pogovornemu jeziku, k čemur običajno težijo tudi mestni govori (obeh tipov).

Južno od Gorjancev se govori severnobelokranjsko narečje s precej drugačnimi inovacijami, med drugim tudi z izgubo tonemskih opozicij in umiki vseh prvotnih naglasov proti začetku besede ter na novomeški govor nima opaznega vpliva.¹⁴ S teh narečnih območij, deloma pa še iz južnobelokranjskega narečja in mešanih kočevskih govorov, potekajo tudi dnevne (manj tedenske) migracije prebivalstva. Ker je bilo Novo mesto skozi zgodovino vedno pomembno mesto na Dolenjskem, se je vanj priseljevalo mnogo ljudi z različnih narečnih in tujejezičnih območij in priseljevanje še vedno poteka. Mesto se širi in »požira« – podobno kot druga mesta – nekdanje

¹² Zemljarič Miklavčič (2008: 94) postavlja hipotezo, »da se razlike pojavljajo v dveh smereh: na vertikalni ravni nastajajo razlike med govorniki različnih regij (na glasovni, besedni in deloma skladijski ravni), na horizontalni ravni pa zaradi okoliščin, v katerih govorjeni jezik poteka (višja ali nižja stopnja formalnosti).«

¹³ Monoftongizacija ni izvedena ali pa je v poteku (dvojnice) v več vzhodnodolenjskih govorih na zahodnem in južnem robu podnarečja, tako da ni splošna vzhodnodolenjska značilnost.

¹⁴ Morda pa je bližina teh govorov vsaj v govoru centra mesta (zapis iz 1959) vendarle pospešila t. i. morfologizacijo naglasa oz. posplošitev naglasa osnovnih oblik pri mešanem naglasnem tipu (tip *žena žené* v *žena žéne*).

okoliške vasi, medsebojna komunikacija se od vaše skupnosti usmerja k interesnim skupinam (služba, šola, prostočasne dejavnosti ...), katerih člani so glede na svoj primarni govor različnega porekla. Vsakdanji govor posameznika se tako nezavedno spreminja zaradi vpliva številnih zunajjezikovnih dejavnikov in zaradi sprememb govornega položaja ter pogosto variira v bolj ali manj ustaljenih ((ne)sistemskih) jezikovnih različkih.

Govor Novega mesta je bil kot sedanja točka 273 prvič zapisan po Vprašalnici za Slovenski lingvistični atlas (SLA) leta 1959 (Goričar 1959).¹⁵ V prilogi je na pribl. 30 rokopisnih straneh tudi dobro diahrono opisano njegovo glasoslovje in oblikoslovje z dodatkom štirih besedil. Kljub temu da zapisovalka že takrat ugotavlja: »Doseljevanje ljudi iz različnih krajev okolice je povzročilo, da naš govor ni povsem enoten. V novejšem času pa se vedno bolj kaže vpliv knjižnega jezika, ki je predvsem pri mlajši generaciji precej viden,« je v njenem zapisu mogoče ugotoviti sistemski krajevni govor tipa južnih vzhodnodolenjskih govorov z nekaterimi prehodnimi značilnostmi govorov sosednjega dolenskega narečja ali nadnarečja. Med njimi so na glasoslovni ravni: napet izgovor dolgih *i* in *u* (ali pa nista zapisana kot nenapeta); odprava vzhodnodolenjskih položajnih odrazov za umičnonaglašena *e* in *o* (*zé:m̩la*, *ó:g̩ən*, *mó:lt*, *ó:knu/ó:kən*;¹⁶ zapisana sta tudi odraza: *já:čm̩n*, *pšá:nu*, *wrá:me*; *á:knu*); delna odprava položajnega akanja v kratkih zlogih in zamenjava s (prej položajnim) ukanjem (*nug̩e*, *ruk̩e*, *nuč̩i*, *zub̩e*, *utr̩ù:k*, toda: *g'rab*, *at'rak*, *kra'pət*, *stapá:lu*, *agrá:ja*, *gusp̩ù:t*, *gul̩ùop*, *kul̩é:ĩnu*, *muč̩à:n*), odsotnost preglasa za (funkcijsko) mehкими soglasniki razen ob *j*; dvojnice pri izglasnem etimološkem *-o* (*ó:knu/ó:kən*, *mlé:ĩku/mlé:ĩk*); razpad *ń* v *nj* v medsamoglasniškem položaju, sicer pa otrditev v *n* (*cú:jna*, *sá:jne*, *žá:jne*, *kuré:jne*; *ó:g̩ən*, *lù:kna*, *ske'dən*, *ní:va*, tudi: *sví:na*).

V nadaljevanju bo predstavljena kratka zgodovina Novega mesta, metode pridobivanja in (prvotne) analize gradiva ter informatorji, nato pa rezultati

¹⁵ Zapisala ga je Malči Goričar pod mentorstvom Tineta Logarja. Listkovno gradivo zapisa vprašalnice in opis govora v rokopisu hrani Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. V zapisu ne najdemo podatka, ali je zapisan govor centra mesta ali njegovega obrobja. Ker pa je ugotovljeno, da je v mladosti živela v centru mesta, je zelo verjetno, da je zapisan ta govor.

¹⁶ Zapis je sicer v »stari«, t. i. Ramovševi transkripciji, zaradi primerjave s sodobnim gradivom je tu narejeno pretranskribiranje v novo slovensko transkripcijo za zapis narečnih besedil.

širše narečjeslovne raziskave:¹⁷ katere so tipične glasovne značilnosti in koliko se te tudi generacijsko razlikujejo v odlomkih spontano tvorjenih besedil 14 govorcev treh različnih generacij (po štirje iz mlajše in srednje ter šest iz (naj)starejše) rojenih Novomeščanov.

Kratka predstavitev Novega mesta

Nastanek

Leta 1364 je pokrajina Kranjska postala vojvodina, Rudolf IV. Habsburški pa je s tem postal kranjski vojvoda. Istega leta je sklenil dedno pogodbo z istrsko vejo Goriških grofov, s katero je pridobil ozemlja na zahodnem delu Dolenjske in v Beli krajini. Na Dolenjskem je bilo takrat nekaj trgov, ki bi lahko postali pomembna mesta, npr. Mokronog, vendar so njihovi ustanovitelji močno oslabei ali celo izumrli, Metlika in Črnomelj pa sta bila preveč oddaljena, zato se je na Dolenjskem pojavila potreba po ustanovitvi novega mesta (Granda idr. 1996: 79). Pokrajina na Dolenjskem se je imenovala Slovenska marka, vanjo je spadalo tudi območje današnjega Novega mesta. To področje je Rudolf IV. pridobil v last z zamenjavo posesti s stiško opatijo, na kar kažejo menjalne pogodbe z dne 6. in 8. februarja leta 1365 (Jarc 1990: 31). Novemu mestu je Rudolf IV. 7. aprila 1365¹⁸ dodelil posebne pravice, saj je bila na Dunaju izdana »ustanovna« oz. privilegijska listina, v kateri so bile našteje pravice mesta, s tem je uradno potrdil njegovo ustanovitev in nastalo je mesto Rūdolfswerde¹⁹. Novo mesto je postalo pomembno trgovsko stičišče, preko katerega so izvažali živino, žito, kože, med in platno, uvažali sol, sadje ter tekstil in do konca 16. stoletja je postalo osrednje mesto za Dolenjsko in Belo krajino (Granda idr. 1996: 91–95).

Poimenovanje

Prvo ime za Novo mesto je bilo *Rūdolfswerde*, *Rudolfswerd*, kar neposredno kaže na ustanovitelja mesta Rudolfa IV. Habsburškega, *-werd* je v

¹⁷ Raziskavo je opravila Maruša Žibred za svojo diplomsko nalogo (Žibred 2020) pod mentorstvom Vere Smole.

¹⁸ Kot zanimivost naj omenimo, da je istega leta ustanovil tudi Dunajsko univerzo.

¹⁹ Zapisi v Granda idr. (1996) z Ruedolfswerd, turej ũ z ue in brez -e, se razlikujejo v Snój (2009: 284), ki navaja še zapis iz leta 1392 Rudolfswerd.

takratnem nemškem jeziku pomenilo 'otok, polotok, nad močvirje dvignjeno ozemlje'. Že takratni prebivalci so kraj imenovali *Newstat* (torej Novo mesto), ker je bil na novo ustanovljen.²⁰ Iz leta 1418 sta znani dve slovenski poimenovanji, in sicer *Noua mesta* ter *Nouameista*, izraz *Nova civitas* iz leta 1472 pa je dobesedni prevod v latinščino.²¹ Leta 1581 je Pavel Bizancij zapisal ime *Noumest*, med letoma 1592 in 1596 je oglejski arhidiakon Polydor Montagnana mesto po starogrško imenoval *Neapolis*. Janez Vajkard Valvasor je v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689) Novo mesto poimenoval *Rudolphswert* in *Novu Mestu*. V času vladanja Jožefa II. se je mesto preimenovalo v *Neustadt* (oz. *Neustedt*), da ne bi več prihajalo do zmede zaradi dvojnic. Ob praznovanju 500. obletnice leta 1865 je mesto zopet dobilo prvotno ime v slovenski različici, torej *Rudolfovo*. To ime je bilo v veljavi vse do leta 1918, ko je razpadla Avstro-Ogrska, od takrat naprej pa mesto pozna le današnje ime, to je *Novo mesto* (Jarc 1990: 20), nar. tudi samo *Mé:ist* oz. *Má:st*.

Novejša zgodovina

V času med obema vojnama se je center Novega mesta začel vse bolj razlikovati od okoliškega podeželja, saj so se v središču začeli razvijati pomembni uradi in ustanove, na primer gimnazija, moška in ženska bolnišnica ter Narodni in Prosvetni dom. Okoliško podeželje se ni močno spreminjalo, ne v političnem ne v kmetijskem smislu, večinoma se niso vključevali v politične stranke, niti niso uporabljali modernejših kmetijskih strojev. Po eni strani je na podeželju začela upadati prodaja pridelkov, nekateri kmetje z novomeškega okoliškega podeželja so morali zaradi dodatnega zaslužka od doma, po drugi strani pa je na novomeškem podeželju začelo cveteti družbeno življenje, ustanovljena so bila različna kulturna društva, orkestri,

²⁰ »Kraj. im. s prvotnim pomenom 'novo mesto', ki so v Evropi (pa tudi drugje) zelo pogosta, ././ navadno označujejo naselbine, postavljene na starih, ki so pogorele ali bile porušene« (Snoj 2009: 284). »Starejše ime naselbine, ki je bila tu že v rimskem času, ni znano« (prav tam). Drugače navaja Granda idr., in sicer da sta na tem območju bili dve naselji: Gradec, ki naj bi stal na današnjem območju Kapitlja, in Markstatt, za katerega Milko Kos predvideva, da se je nahajalo na današnjem območju Glavnega trga. Gradec so tedanji prebivalci imenovali utrjene kraje, Markstatt pa pomeni tržišče, kar dobesedno kaže na funkcijo naselja (Granda idr. 1996: 91).

²¹ Snaj slovenskima poimenovanjema pripiše letnico 1472, latinski – *de oppido Nova Civitate* pa 1476: nadaljnjih poimenovanj ne navaja (Snoj 2009: 284).

knjižnice, igralske ter pevske skupine (Granda idr. 1996: 188–194). Po II. svetovni vojni so se v mesto vrnili nekateri domačini, ki so si prizadevali za njegov ponovni razcvet in oskrbo meščanov. Leta 1971 je bilo prenovljeno šolstvo, zgrajeni sta bili dve osnovni šoli in več srednjih, kar je omogočilo šolanje strokovnega kadra na domačih tleh. Kulturna dejavnost je zaživela z amatersko gledališko skupino, glasbeno šolo, orkestrom, vojaško godbo ter moškim, otroškim in mešanim pevskim zborom, ustanovljeni so bili Dolenjski muzej, Dolenjska galerija ter Študijska knjižnica in arhiv, vseeno pa se Novo mesto v kulturnem smislu ni več razvilo na isto raven kot pred vojno. V tem obdobju se začne pospešeno razvijati tekstilna, farmacevtska, motorna, gradbena in kemična industrija. Gospodarski razvoj je hitro zajel tudi okoliške vasi, kar je privedlo do manjšega izseljevanja kmetov. Začela so se graditi nova podjetja in manufakture, pomembnejše izmed njih so bile Labod, Novoteks, Tovarna obutve ter Tovarna igrač. Dve izmed najpomembnejših podjetij, po katerih je Novo mesto znano danes, sta Revoz (prej IMV – Industrija motornih vozil) in Krka, ki predstavljata dva izmed največjih ponudnikov dela na Dolenjskem. Vsi omenjeni dejavniki, podjetja in kulturne aktivnosti, so pripomogli vsestranskemu razvoju Novega mesta in pospešeni urbanizaciji ter ga naredili za gospodarsko-kulturno-upravno-izobraževalno središče Dolenjske (Granda idr. 1996: 207–222). Kot pokrajinsko središče pa privablja vedno novo prebivalstvo z različnimi primarnimi jezikovnimi različki, tudi neslovenskimi.

Metodologija raziskave

Izbor informatorjev

Kratka predstavitev zgodovine Novega mesta je potrebna za razumevanje jezikovnega dogajanja in pogojuje izbor informatorjev kot tipičnih predstavnikov govora. Danes občina Novo mesto obsega 23 krajevnih skupnosti, Novo mesto je dobilo današnji obseg šele leta 1979 (Štampohar 1990: 111). Po pogovoru s starejšimi prebivalci in anketirano informatorko je bilo razvidno, da so nekoč za Novomeščane veljali samo tisti, ki so živeli na »novomeškem polotočku«, danes znanem kot Krajevna skupnost Center. Vsi ostali so bili tako rekoč kmetje, saj so se ostali predeli današnjega Novega mesta smatrali za podeželje. Pri raziskovanju je kmalu postalo jasno, da je ta podatek pomemben, a le za informatorje starejše, tj. tretje generacije. Poleg nekdanjega različnega načina življenja jih poleg Krke

ločuje tudi pripadnost fari, sedaj župniji in krajevni skupnosti. Fare so bile skozi dolga stoletja na Slovenskem najbolj stabilne organizacijske enote, zato je razumljivo, da so se enotni krajevni govori oblikovali v njihovih okvirih. Pri starejši generaciji so bili v raziskavo zajeti informatorji kapiteljske (danes Krajevna skupnost Center) in šmihelske fare (danes Krajevna skupnost Šmihel). Govor informatorjev iz kapiteljske fare ima zelo malo narečnih prvin, je zelo nadnarečen, bolj približan knjižnemu pogovornemu jeziku, saj so se v center mesta zaradi javne uprave v večji meri priseljevali izobraženci, kar je privedlo do mešanja različno (narečno) govorečih ljudi in enotenja govora v smeri knjižnega jezika, šmihelska fara pa je bila dalj časa bolj vaška skupnost, saj so bile tam njive in domačije in Šmihelčani so tako ohranjali svoj krajevni govor, ki je bil zagotovo zelo podoben zapisanemu iz leta 1959. Pri informatorjih srednje generacije (30–60 let) lahko opazimo nekakšno indiferentnost in nerazlikovalnost glede na območje bivanja ter prav tako majhno stopnjo ohranjanja narečnih prvin, kar lahko povezujemo z izrazito negativnim vrednotenjem narečne zvrsti, še posebej na Dolenjskem, v drugi polovici 20. stoletja, v času njihovega odrasčanja. Mlajša generacija (do 30 let), ki prenosa narečnega krajevnega govora ni bila deležna, a čuti potrebo po lokalni jezikovni identiteti, si v tej želji določene narečne prvine »izposoja« pri sovrstnikih z okoliškega podeželja in tako postopoma oblikuje nov novomeški govor.

Informatorji

Glede na to, da je v raziskavo zaradi časovne omejenosti nemogoče zajeti večje število govorcev, je izbira informatorjev zelo pomemben dejavnik. Po načelih narečjeslovnih raziskav smo izbrali tiste govorce, ki od rojstva oz. zgodnjega otroštva živijo v Novem mestu in niso daljšega časovnega obdobja preživeli v drugem narečnem ali jezikovnem okolju. Namen ugotavljanja medgeneracijskih razlik je zahteval tudi opredelitev generacij, in sicer smo se odločili za raziskavo govora treh generacij z naslednjimi zamejitvami: 1. generacija do 30 let, 2. generacija med 30 in 60 let ter 3. generacija od 60 let naprej. V okviru vsake naj bi sprva obravnavali 4 govorce, vendar so se že med zbiranjem posnetkov pokazale razlike med govorcami tretje generacije glede na pripadnost prvotni fari (kapiteljski ali šmihelski), zato je bilo potrebno za starejšo generacijo pridobiti vsaj 6 govorcev. Že na tem mestu pa opozarjamo, da so bili v raziskavo zajeti večinoma izobraženci, informatorji z najmanj srednješolsko izobrazbo, študentje in zaposleni v poklicih, ki zahtevajo rabo nadnarečnega

jezikovnega različka, kar zagotovo vpliva tudi na njihov spontani govor v neformalnih govornih položajih. Izjema sta le I-3-Aš in I-3-Cš s samo osnovnošolsko izobrazbo.

Oznake informatorjev so sledeče: *I* označuje katerega koli informatorja, številka (1, 2, 3) označuje generacijo, velika črka (A, B, C, D, E, F) označuje posameznega informatorja, *k* oz. *š* pri tretji generaciji označuje kapiteljsko oz. šmihelsko faro. Pri predstavitvi informatorjev so navedeni letnica rojstva, stopnja izobrazbe, spremembe kraja bivanja ter narečno poreklo staršev. Iz tega sledi:

1. generacija: informator I-1-A (rojen l. 1997) je študent 2. bolonjske stopnje in celo življenje živi v Novem mestu, poleg študija v Ljubljani pogosto obiskuje Štajersko in Belo krajino, njegovi starši prihajajo z območja vzhodnodolenjskega podnarečja ter južnopohorskega narečnega območja. Informator I-1-B (rojen l. 1998) je študent 2. bolonjske stopnje v Ljubljani, celo življenje živi v Novem mestu. Njegovi starši prihajajo z območja vzhodnodolenjskega podnarečja. Informatorica I-1-C (rojena l. 1998) je bila v času nastanka raziskave študentka 1. bolonjske stopnje v Ljubljani, celo življenje živi v Novem mestu, njeni starši prihajajo z območja vzhodnodolenjskega podnarečja. Informatorica I-1-D (rojena l. 1998) je bila prav tako v času nastanka raziskave študentka 1. bolonjske stopnje v Ljubljani, celo življenje živi v Novem mestu, njeni starši prihajajo z območij vzhodnodolenjskega podnarečja ter kozjansko-bizeljskega narečja.

2. generacija: informatorica I-2-A (rojena l. 1977) celo življenje živi v Novem mestu, ima srednjo izobrazbo, njeni starši prihajajo iz severnobelokranjskega narečnega območja in območja vzhodnodolenjskega podnarečja. Informator I-2-B (rojen l. 1966) že od rojstva živi v Novem mestu, dokončano ima VIII/1. stopnjo izobrazbe, zaradi študija je nekaj let preživel v Ljubljani, sedaj pa občasno službeno potuje po Sloveniji. Njegovi starši prihajajo z območij dolenskega narečja ter južnobelokranjskega narečja. Informatorica I-2-C (rojena l. 1965) celo življenje živi v Novem mestu. Zaradi študija je nekaj let živela v Ljubljani, danes pa službeno potuje po Sloveniji. Dokončano ima VII. stopnjo izobrazbe, njeni starši prihajajo z območja severnobelokranjskega narečja. Informatorica I-2-D (rojena l. 1981) od rojstva živi v Novem mestu, študirala je v Ljubljani. Dokončano ima VI/2. stopnjo izobrazbe, njeni starši prihajajo z območja vzhodnodolenjskega podnarečja.

3. generacija: informatorica I-3-Aš (rojena l. 1943) skoraj celo življenje živi v šmihelski fari v Novem mestu, le kratek čas je živela na Primorskem.

Dokončano ima osnovno šolo, njeni starši prihajajo z območja vzhodnodolenjskega podnarečja. Informator I-3-Bš (rojen l. 1926) že od rojstva živi v šmihelski fari v Novem mestu in nikamor ni migriral. Dokončano ima strokovno izobraževanje, njegovi starši prihajajo z območja vzhodnodolenjskega podnarečja. Informatorka I-3-Cš (rojena l. 1942) prav tako celo življenje živi v šmihelski fari v Novem mestu in nikamor ni migrirala. Dokončano ima osnovno šolo, njeni starši pa prihajajo z območja vzhodnodolenjskega podnarečja. Informatorka I-3-Dš (rojena l. 1955) celo življenje živi v Novem mestu, in sicer prvih 5 let v kapiteljski fari, od takrat in do danes pa v šmihelski fari. Dokončano ima IV. stopnjo izobrazbe, njeni starši pa prihajajo z območij vzhodnodolenjskega podnarečja in srednještajerskega narečja. Informator I-3-Ek (rojen l. 1919) je sicer rojen v občini Brežice, vendar se je kot dojenček z družino preselil v kapiteljsko faro v Novem mestu. Določeno obdobje je preživel v Beogradu, opravljeno ima železničarsko poklicno šolo, oče prihaja z območja kozjansko-bizeljskega narečja, mati pa z območja neslovenskega govora. Informatorka I-3-Fk (rojena l. 1938) že celo življenje živi v Novem mestu, otroštvo je prežive-la v kapiteljski fari, študirala je v Ljubljani. Opravljeno ima VII. stopnjo izobrazbe, starši pa prihajajo z območij dolenskega narečja in vzhodnodolenjskega podnarečja.

Pri raziskavi je sodelovala še ena Novomeščanka, ki je zaradi rabe knjižno-pogovornega jezika ni bilo mogoče upoštevati kot informatorko. Oznaka zanjo je AI (anketirana informatorka), rojena l. 1942 in celo življenje živi v Novem mestu v kapiteljski fari. Dokončano ima VII. stopnjo izobrazbe in je z izjemo časa študija v Ljubljani živela v centru Novega mesta. Njeni starši prihajajo z območij južnobelokranjskega in srednještajerskega narečja. Doma nikoli niso govorili novomeško, zato njen govor ni bil reprezentativen, je pa predstavljala bogat vir informacij iz prve roke o življenju v Novem mestu.

Posnetki in okoliščine snemanja

Zbiranje posnetkov je trajalo približno tri mesece (od 29. maja do 12. avgusta 2020) in bilo zaradi situacije z virusom covid-19 zelo oteženo; še posebej to velja za snemanje informatorjev tretje generacije. Nameravani obisk Doma starejših občanov Novo mesto ni bil mogoč, zato so prišli v poštev samo stari starši znancev in prijateljev, na njihove starše je bil omejen tudi izbor informatorjev druge generacije, na same prijatelje in znance

pa izbor informatorjev prve generacije.²² Informatorji prve generacije so pripovedovali o sebi ljubi temi, da je lahko pogovor potekal sproščeno. Pri drugi generaciji je bil pri informatorkah I-2-A in I-2-D posnet spontan pogovor med raziskovalko in informatorkama, pri informatorjih I-2-B in I-2-C pa je bilo vnaprej pripravljenih nekaj usmeritvenih vprašanj (npr. *Kateri je vaš najlepši spomin iz otroštva?*). Tudi tretji generaciji so bila postavljena splošna vprašanja o življenju v Novem mestu (npr. *Kje so Novomeščani pridobivali drva in zelenjavo? Ali so bili v Novem mestu kakšni sejmi?*).

Zbrano zvočno gradivo v celoti obsega 625 minut oz. 10 ur in 25 minut, obrezano oz. preurejeno gradivo pa 241 minut oz. 4 ure in 1 minuto. Za analizo govora vsakega informatorja je bilo izbranih 3 do 6 minut najbolj sproščenega govora s smiselno celoto.

Analiza gradiva

Izbrani posnetki so bili najprej transkribirani, nato pa analizirani v tabelah sinhrono, primerjalno s knjižnim jezikom, nato pa še diahrono, glede na izvor fonemov, oboje je bilo povzeto v komentarjih (Žibred 2020). Izipisane so bile tudi najpogostejše glasovne spremenljivke in njihove knjižnim enake in narečne različice.²³ V tem prispevku podajamo povzemajočo diahrono analizo, za izhodišče pa smo vzeli pojave iz govorov celotnega vzhodnodolenjskega podnarečja.²⁴

Opis govora

Naglas in slušni vtis

Tonematika. Dolenjsko narečje ima tonemski naglas na dolgih zlogih in dinamičnega na kratkih,²⁵ za vzhodnodolenjsko podnarečje, kamor spada tudi novomeški govor, je značilna izguba tonemskih nasprotij v izvorno

²² Terensko delo je opravljala le Maruša Žibred, zato se povedano nanaša na njene prijateljke in znance.

²³ Bitenc 2016 uporablja mednarodno poimenovanje *variabla* za tukajšnje domače *spremenljivka*.

²⁴ Povzeto po več opisih vzhodnodolenjskih govorov, prim. Cobiss Vere Smole in Vojtech Poklač (2011).

²⁵ Izjema so nekateri severni vzhodnodolenjski govori, kot je šentruperski, v katerem obstajajo minimalni pari s tonemskimi nasprotji tudi na kratkih zlogih, npr. na *vás*, *zaim*. : *na vás* 'na vasi' (Smole 1998: 85).

zadnjih besednih zlogih, kar se je potrdilo tudi pri naših informatorjih (I-2-A: *položì:š*). Tonski poteki so v severnih govorih manj izraziti kot v osrednjedolenjskih, v južnih, vključno z novomeškim, pa je razpon med nizkimi in visokimi toni vsaj v poudarjenih delih povedi večji in zaradi njih daje vtis pojočega²⁶ in zategnjene govora, ki skupaj s počasnim in enakomernim govornim tempom ter neintenzivnim in bolj ali manj nenapetim izgovorom glasov tvori specifični slušni vtis, katerega nianse je tudi s fonetično/fonološko transkripcijo težko ujeti. Največ preglavic je povzročala ravno odločitev za zapis (ne)napetosti dolgih *i* in *u*, saj ta pri istem informatorju najbolj variira. Prav tako je bilo kljub upočasnitvi posnetka govora težko ujeti kvaliteto nenaglašanih visokih samoglasnikov, saj so ti zelo kratki.

Kolikostno nasprotje. Kratki naglasi v zadnjih ali edinih besednih zlogih in s tem kolikostno nasprotje so v vzhodnodolenjskih govorih ohranjeni, v novomeškem govoru pa se vse bolj pojavlja daljšanje, tudi tistih, ki vsebujejo polglasnik, pri vseh informatorjih, vendar v različnem obsegu. Najbolj je prisotno pri prvi generaciji pri I-1-C (*dà:š, plà:c, kà:r* : 'sej, lax'ku) ter I-1-D (*tà:m, krù:x, nà:č* : 'čim, g'lix), pri tretji generaciji pri I-3-Dš (*čep̀rò:u, puru`čè:n, tãkrà:t* : pãrš'la, b'rat) ter I-3-Fk (*obsè:k, šlè* : ta'kat, os'tou) – neodvisno od pripadnosti fari – ter najmanj pri drugi generaciji, in sicer samo pri I-2-C (*gdà:j, vè:č, nì:x* : pre'cãm, kun'čou).

Dolgi naglašeni samoglasniki²⁷

Vzhodnodolenjski govori imajo tipičen dolenjski sestav dolgih samoglasnikov (*i, ü, u, ie, uo, e, o, e:i, o:u, â* + *ã:r/ar*)²⁸ z nadaljnjimi razvoji – so torej bolj inovativni od osrednjedolenjskih.

i: in *u*: za etimološka **i* in **u* se izgovarjata nenapeto, ponekod že skoraj e-jevsko in o-jevsko, ali pa kot dvoglasnika *i:i* in *u:u* s takimi samoglasniškimi deli; *ü*: iz etimološkega *u* je izgubil naprej pomaknjen

²⁶ Po tem je podoben nekaterim osrednjedolenjskim govorom, npr. okolice Grosupljeja, a je slušni vtis vzhodnodolenjskih govorov zaradi tonske izravnave izvorno zadnjih besednih zlogov drugačen.

²⁷ Čeprav v nadaljevanju ni posebej navedeno, spodnje velja za razvoj samoglasnikov v dolgih zlogih, vključno s podaljšanimi staro- in novoakutiranimi v nezadnjih besednih zlogih; podaljšava teh je bila zgodnja, z izjemo novoakutiranega *o* so vsi sovpadli z že prej dolgimi ustrezniki.

²⁸ Navedba fonemov je shematska, saj je večina govorov vsaj nekatere foneme razvila naprej.

izgovor, kar je povzročilo sovpad z odrazom *u:* iz cirkumflektiranega *o*. V novomeškem govoru²⁹ pogostost napetega in nenapetega izgovora *i:* in *u:* pri govorcih variira, in sicer ima v prvi generaciji informator I-1-A pogostejši izgovor nenapetih *i:* (*naví:janje*) in *u:* (*minù:ti*); informator I-1-B večinoma izgovarja napeti *i:* (*modàrní:zəm*), vendar zelo pogosto tudi nenapeti *i:* (*mí:səm*) ter največkrat napeti *u:* (*izgù:be*); informatorka I-1-C večinoma izgovarja napeti *i:* (*tradí:cija*), dokaj pogosto tudi nenapeti *i:* (*pomí:vat*) ter napeti *u:* (*zjú:trej*); informatorka I-1-D pogosteje izgovarja nenapeti *i:* (*gustí:lno*), vendar v skoraj enaki meri tudi napeti *i:* (*planí:na*), za etimološki **u* ima najpogosteje izgovor napetega *u:* (*jú:xo*). V drugi generaciji informatorka I-2-A za etimološki **i* izgovarja napeti *i:* (*gnojí:la*) in nenapeti *i:* (*rastlí:ne*) v približno enakem sorazmerju, za **u* pa se večkrat pojavlja napeti *u:* (*dognojù:jəm*); informator I-2-B večinoma izgovarja napeti *i:* (*zanimí:vu*), pogosto tudi nenapeti *i:* (*mí:sləm*) in pa največkrat napeti *u:* (*pujù:təršnəm*); informatorka I-2-C izgovarja napeta *i:* (*kmetí:je*) in *u:* (*pù:jske*); informatorka I-2-D najpogosteje izgovarja nenapeti *i:* (*sedí:te*) in napeti *u:* (*pù:nc*). V tretji generaciji informatorka I-3-Aš najpogosteje izgovarja nenapeti *i:* (*skučí:la*), za etimološki **u* pa je enakovreden izgovor napetega *u:* (*pù:ško*, *lù:kne*, *bú:nkə*) in nenapetega *u:* (*drù:k*, *prelù:knana*, *prelù:knala se*); informator I-3-Bš najpogosteje izgovarja nenapeta *i:* (*koší:l*) in *u:* (*žù:pnik*); informatorka I-3-Cš najpogosteje izgovarja nenapeta *i:* (*kní:ge*) in *u:* (*kù:xala*); informatorka I-3-Dš skoraj enako pogosto izgovarja nenapeti *i:* (*obərtñí:ki*) in napeti *i:* (*strí:c*) ter napeti *u:* (*slù:škinjo*); informator I-3-Ek najpogosteje izgovarja napeti *i:* (*žíví:na*), čeprav zelo pogosto tudi nenapeti *i:* (*žení:ca*), za etimološki **u* se največkrat pojavlja napeti *u:* (*spovedù:jə*); informatorka I-3-Fk najpogosteje izgovarja napeta *i:* (*vozì:čək*) ter *u:* (*lù:kna*). Iz navedenega je opazno, da je pri prvi generaciji etimološki **i* enakovredno izgovorjen tako nenapeto kot napeto, pri etimološkem **u* pa bolj ali manj prevladuje napet izgovor. Pri drugi generaciji za etimološki **i* prevladuje nenapet izgovor, za etimološki **u* pa napet izgovor. Pri tretji generaciji pri informatorjih iz šmihelske fare prevladujeta nenapeta *i:* in *u:*, pri informatorjih iz kapiteljske fare pa izgovor napetih *i:* in *u:*. Zapis iz leta 1959 nenapetosti izgovora nima, niti ga ne omenja.

Med e-jevskimi glasovi je **ě* ohranil poseben odraz in se je po prvotni diftongizaciji v *e:i* in kasnejšemu širjenju samoglasniškega dela v večjem delu vzhodnodolenjskih govorov monoftongiral v zelo široki *e*, torej *ä*:

²⁹ Kjer je bilo zabeleženih veliko primerov, je v prispevku podan samo en, kjer pa malo, so podani vsi primeri.

Vzporedno z njim se je naprej razvijal podaljšani cirkumflektirani *o*, se diftongiral v *ou*, a se je veliko prej kot *e:i*, in to v vsej doljenščini, monoftongiral v *u*, kar je eden najbolj prepoznavnih doljenjskih glasovnih pojavov. Po zgodnji denazalizaciji in sovpadu odrazov za etimološki *e* in nekdanji nosnik **ę* v *e* ter novoakutirani *o* v nezadnjem besednem zlogu in nosnik **q* v *o*, sta se oba ožala in diftongirala v *ie* in *uo*, ožanje pa se nadaljuje v *ie* in *uo*, v jugovzhodnih vzhodnodolenjskih govorih celo v smeri napetih *i*: in *u*:. Za novomeški govor je značilno, da so se dvoglasniki skoraj izgubili in se pri večini pojavljajo zelo redko – izjema so starejši informatorji iz šmihelske fare, torej I-3-Aš, I-3-Bš ter I-3-Cš. Zanimivo je, da se dvoglasnik *e:i* (*e* je ozek!) za **ě* vsaj v kakšni besedi (z izjemo informatorjev iz šmihelske fare) pojavi pri mlajši generaciji (pri I-1-A: *lě:īto* in I-1-C: *napově:īdat*), ne pa pri starejši informatorki iz kapiteljske župnije (pri I-3-Ek). Odsotnost tega odraza opazimo tudi pri informatorki I-3-Dš, razlog za to je lahko v tem, da je od vseh informatorjev tretje generacije najmlajša ali pa ker je prvih pet let življenja živela v kapiteljski fari. Pogosto se *e:i* za jat pojavi pri I-2-A (*lě:ītu*, *lě:īt*, *rě:īs*, *z lě:īti*, *ně:īki*), vendar tudi *ę*: (*s tẹ:m*, *vlě:čęjo*, *vẹ:m*, *tẹ:j*, *vẹ:š/vẹ:š*, *mẹ:t*, *puvlě:če*, *nẹ:kam*, *prežvẹ:l*, *dẹ:lat*) ter ozki *e* kot za večino *e* in *ę* (*bolẹ:zən*, *trẹ:ba*, *s tẹ:m*, *cẹ:lu*, *nẹ:ke*, *lẹ:pi*, *lẹ:tos*, *cvẹ:ta*). Dvoglasnik ima pogosto informatorka I-3-Aš (*ně:īki*, *jẹ:īst*, *lě:īta*, *lẹ:īpzga*, *lẹ:īpa*, *susẹ:īdom*, toda: *vẹ:m/vẹ:m*, *Nẹ:mc*, *pərletẹ:la*, *špẹ:gu*, *preživẹ:l*, *má:l*), prav tako ima dvoglasnika za *e* in *ę* ter novoakutirani *o*- in *o* (*riẹku*, *brẹz rukie*, *piẹt*, *ujie*, *lẹsienu*, *pod ziẹmlo*; *u xùost*, *u narùoçji*, *sùorte*, *nùotər*, *nùot*, *rùožnatu*). Redko ima dvoglasnik za jat informator I-3-Bš (*nẹ:ī*, *nẹ:īs*, *dẹ:īlu*), vendar pogosteje kot za druga dva e-jevska samoglasnika *e* srednje kvalitete (*mẹ:l*, *dẹ:lat*, *rẹ:s/rẹ:s*, *nedẹ:lsku*, *nedẹ:la*, *dẹ:lala*, *živẹ:l*, *naprẹ:j*, *ob nedẹ:lẹx*, *ob dẹ:lounikjx*, *vẹ:ste*, *nẹ:ki*, tudi: *mẹ:l/mẹ:l*, toda: *tẹ:ga*, *tẹ:x*, *čẹ:ule*, *nadẹ:le*, *trẹ:ba*), zelo redko ima dvoglasnik tudi za *e* in *ę* (*tie*, *spiẹt*, *zaciẹu*). Precej pogosto ima dvoglasnik za jat informatorka I-3-Cš (*tẹ:īga*, *lẹ:īpo*, *puvlẹ:īdat*, *lẹ:īt*, *mẹ:īla*, *zmẹ:īšane*, *pẹ:īš*, *pẹ:īle*, *navẹ:īsto*, *pu dvẹ:ī*, *má:īl*, toda: *dvẹ:ma*, *pu tlẹ:x*), samo dvoglasnik ima za *e* in *ę* (*zvečie*, *večie*/*večie*, *ve*/*ve*, *žie*/*žie*, *njie*/*njie*; *zmiẹrej*, *ušiẹsu*, *griẹte*), ne pa tudi za novoakutirani *o*- in *o* (*sùorte*; toda: *mọ:rəm*, *mọ:gu*, *purọ:ke*, *purọ:čəl*, *purọ:ko*). Dvoglasnikov nima informatorka I-3-Dš, informator I-3-Ek pa zelo redko za jat (*nasẹ:īkou*, *bolẹ:īzən*, *puvẹ:īste*). Raziskava je pokazala, da se je zgodil ali pa je v teku sovpad jata z odrazi za etimološki *e* in nosnik *ę* v *e* različnih kvalitet, nasprotno pa se tipični doljenjski *u*: za cirkumflektirani *o* – pri nekaterih z več ali manj izjemami (I-2-A: *drevọ:*, I-2-B: *šọ:le*, *zapọ:mnu*, I-2-C: *okrọ:k*, *spọ:mnəm*,

na mò:rje, kokò:š(k)e, I-2-D: u šò:lo, I-3-Dš: gospò:du, kukò:ši, pò:lja, mò:j, tò:le, spò:mnəm, blÿ:/blò:, I-3-Ek: stò:j, gdò:, nò:č) – dobro ohranja pri vseh treh generacijah, najpogosteje v izglasju (gdù:, teškù:, laxkù:, blÿ:/blò:, tkù:lele). V zapisu iz leta 1959 so zapisani še vsi trije diftongi, in tudi *u*: za cirkumflektirani *o*.

Po umiku naglasa z zadnjih kratkih zlogov na prednaglasna etimološka *e* in *o* in njuni podaljšavi v široka *e*: in *o*: je tudi doljenjščina dobila nov par dolgih samoglasnikov, ki sta se v vzhodni doljenjščini diftongirala v *je*: in *uo*:, nato pa je šel razvoj v govorih dalje v smeri izgovorne oddaljitve obeh sestavnih delov in s tem širjenja *e* in *o* proti *a*, zlasti pri *o* v soodvisnosti od predhodnega soglasnika, npr. žjé:na, kyó:sa > žjá:na, kyá:sa. Za umičnonaglašeni *e* je v novomeškem govoru pri vseh informatorjih najpogostejši odraz *e*: široke kvalitete (*jé:zik, žiulé:nje*) in redkeje *ä*: (*má:n, rá:kəl*) ali *a*: (*rá:kəl*). Najpogostejši odraz za umičnonaglašeni *o* je v novomeškem govoru pri vseh informatorjih široki *o*: (*svetló:bo*) in precej leksikalizirano dvoglasnik *uo*: (*puó:*). Čeprav so lahko odrazi drugih e-jevskih in o-jevskih samoglasnikov prav tako srednje široki do široki, pa se pri istem govorcu ohranja vsaj majhna razlika med širino umično naglašeni *e* in *o* ter drugimi – slednji so vedno nekoliko ožji. V zapisu iz leta 1959 sta za umičnonaglašena *e* in *o* kot običajna navedena odraza *e*: in *o*:, zapisani pa so tudi primeri z *a*: (gl. str. 113).

a se je izgovorno zaokrožil na celem JV slovenskega govornega prostora, ostanke zaokroženosti najdemo tudi v delu doljenjskih govorov, pri čemer je v vzhodnodolenjskih, kjer jo poznajo, ta zaokrožitev zelo rahla, lahko tudi vezana na položaj za rahlo velariziranim *l*, vsekakor pa ne tipična. Enako velja tudi za *a*: iz polglasnika, ki je z njim razvojno sovpadel. V novomeškem govoru je nekoliko zaokrožen in tudi nazaj pomaknjen *á*: zelo redek, sliši se pod posebnimi poudarki in nima fonemske vrednosti (*pərklá:plat, čá:st, puslá:la, dá:la*). V zapisu iz leta 1959 primerov z *á*: ni.

Zvezi *ar* in *ou* za *r* in *l*, predvsem *ar* se je v doljenjščini lahko razvila v *a:r*, enako v vzhodnodolenjskih govorih, vendar se, verjetno pod vplivom knjižnega jezika, vse bolj pretvarja nazaj v *ar*:. V novomeškem govoru sta dvofonemski zvezi *ar* in *ou*; v izgovoru lahko variira le širina *o* v *ou* (*dó:ugu, và:ržəm*), v zapisu iz leta 1959 le *ar* in *ou*.

Kratki naglašeni³⁰ in nenaglašeni samoglasniki

Za vzhodnodolenjske govore in s tem za novomeški govor so značilne delne oslabitve v polglasnik ali popolne onemitve visokih samoglasnikov *i*, *u* in *ě*.³¹ Kot v drugih (vzhodno)dolenjskih govorih je polglasnik pri starejši generaciji pretežno sprednjejezični *ɛ*, položajno srednjejezični *a*, pri mlajši pa prevladuje slednji (*u'sɛ* 'vsi', 'nəč'). Kratki nenaglašeni *i* v vseh treh generacijah najpogosteje onemi, zlasti ob zvočniku (*kú:xna*, *prežvɛ:l*), pogosto delno oslabi v eno od izgovornih različic polglasnika, tj. *ɛ/a* (*xɔ:dəš*, *spò:mnəm*; *u* *partizà:nɛx*, *nɛkù:l*), redkeje tudi v *i* (*mɪnù:t*, *planí:nj*). Pogost je tudi (leksikaliziran) preglas pred *j* in po zlitju nastane novi *-i* iz *-aj*, ki lahko prav tako onemi (*z'mɛr* 'zmeraj', *nɛ:ki* 'nekaj'). Nenaglašeni *u* v položaju za zvočnikom pogosto onemi in pred zvočnikom nastane drugotni polglasnik (*dərgà:čne*); onemi lahko tudi kot končnica D/M ed. m sp. (*na kó:nc*), ali pa se zanj še govori *i* (*u* *narùčji*) ali *ɛ* (*u* *dò:mɛ*); pod vplivom knjižnega jezika pa se ponovno vzpostavlja tudi končnica *-u*. Druge slabitve *u* so enake kot pri *i*. Pri vseh treh generacijah nenaglašeni *ě* najpogosteje delno oslabi v enega od izgovornih različic polglasnika (*lɛsìɛnu*, *sodɛlvə:t*, *vj:dət*, *pəté:lən*). Vse slabitve in onemitve so tudi v zapisu iz leta 1959.

Za govore vzhodnodolenjskega podnarečja je za kratke naglašene samoglasnike in za nenaglašene zloge značilen položajni razvoj *o* glede na predhodni soglasnik, tj. položajno ukanje za mehkonebniki in ustničniki/zobnoustničniki, in akanje. V novomeškem govoru je ukanje, ne samo položajno, opazno pri vseh treh generacijah, največkrat pri tretji generaciji iz šmihelske fare in najmanjkrat pri tretji generaciji iz kapitelske fare (*utró:c*, *dumò:u* : *puvé:ɪdat*, *kukò:ši*, *pučá:kej*, *puslù:šte*), redko tudi pri prvi generaciji, kar pomeni, da je v zamiranju. Akanje je v novomeškem govoru že skoraj popolnoma odpravljeno, opaziti je možno le še osamljene primere, in sicer pri starejših informatorjih (I-3-Bš: *dāmù*, I-3-Cš: *damù*); glede na to, da se pojavi v isti besedi, je pojav lahko leksikaliziran. V zapisu iz leta 1959 je prisotno samo ukanje v prednaglasnih zlogih, vključno z besedo *dumù*.

Za govore vzhodnodolenjskega podnarečja je prav tako značilen preglas *a* in *o* (iz *o* z izjemo izglasja in iz *o*) za (funkcijsko) mehкими soglasniki.

³⁰ Za predstavitev natančnejšega razvoja kratkih naglašanih samoglasnikov v gradivu ni bilo dovolj primerov; kot je povedano v poglavju o kolikostnem nasprotju, so se ti podaljšali in v svoji deloma reducirani podobi prešli v sistem dolgih naglašanih samoglasnikov.

³¹ Enak razvoj imajo zato, ker sta *ě* po zožanju, *ü* pa po izgubi zaokroženosti sovpadla z *i*.

V novomeškem govoru je prisoten pri vseh generacijah, vendar le še za *j* in pred njim (*z'dej/'zej, 'sej, 'kej, 'jēs/'jēz, zjù:trej/zú:trej*).

Med širše, ne samo vzhodnodolenjske pojave spada položajno e-jevsko akanje za *r* in *n*. V novomeškem govoru so pri treh informatorjih prisotni ostanki tega akanja, in sicer pri informatorju I-3-Bš v besedi *nadé:le*, pri informatorki I-3-Cš v besedi *navé:isto* in presenetljivo pri informatorju I-3-Ek v nikalnici ne (*na bo*).

Izglasni etimološki *-o* se je v vseh dolenskih govorih že zgodaj zožal v *-u* in v severnih vzhodnodolenskih govorih (z izjemo v položaju za soglasniško skupino) tudi onemel. *-o* v *-u* tako pri kratkih naglašanih kot kratkih nenaglašanih samoglasnikih (*t'ku, sa'mu, lax'ku; kosý:lu, zastarē:lu, zanimí:vu*) je značilen za vse generacije in skorajda ne pozna onemitev; tako se v izglasju ohranja razlika z *-o* iz *-o* (*kuprî:vo, bō:mbo, glá:vo*). V zapisu iz leta 1959 je naveden *-o* v *-u*, a tudi onemitev (*mlé:ik(u), mé:ist(u), lé:it(u), ví:n(u)*).

V vzhodnodolenskih govorih so znane asimilacije *ə* in visokih (posledično oslabeledih v *ə*) samoglasnikov v *o* pred *u*, v novomeškem govoru pa se temu pojavu pri vseh generacijah pridruži tudi asimilacija *a* v *o* pred *u* (*kun'čou, čep'rou, ská:kou, zmé:tou, pobé:rou*), enako v mirnopoškem govoru, a v zapisu iz 1959 še *a* (*lé:žau, pukrí:vau*).

Soglasniki

Ker soglasniki bistveno ne vplivajo na slušno podobo novomeškega govora, so predstavljene samo bistvene ugotovitve. V vzhodnodolenskih govorih mehki **ń* pred samoglasniki in pred pavzo izgubi nosnost (*ń > j*), pred soglasniško skupino pa mehkost (*ń > n*). Mehki **l* izgubi izgovorno mehkost (*l̂ > l*), ohrani pa funkcijsko, torej za sabo povzroča preglas *a* in *o*. V novomeškem govoru je *l̂* pri vseh treh generacijah povečini izgubil mehkost (*prà:ulice, u nedé:lo*), pod vplivom knjižnega jezika pa se pojavljata tudi *llj* (*dývò:l̂, nedē:l̂a, zaklù:čak; nasî:lje, pò:lja, is podežè:lja*). Enako velja za *ń*: mehkost izgublja v vseh položajih (*kú:xna, ó:gən*), prav tako pod vplivom knjižnega jezika se zanj pojavljata tudi *ń/nj* (*mà:ńši, iskù:šna, ñi:m; naví:janje, prerí:vanja, prekì:njena*). Preglasa za njunimi odrazi ni. V zapisu iz leta 1959 je *l̂* prav tako otrdel v *l*, *ń* pa je v odvisnosti od položaja razpadel v *jn* (med samoglasniki) oziroma otrdel v *n* (za soglasniško skupino in v vzglasju) (gl. str. 113).

Pri nezvočnikih se zdi, da so nekateri vzhodnodolenski pojavi (ki so tudi širše slovenski) leksikalizirani in se vsaj kot dvojnice pojavljajo pri

vseh treh generacijah: *krat* > *kat* (po prvotni prekozložni disimilaciji *r-r* > *r-∅*) (*tq'kq̄t*, *é:nk̄ət*, *dvà:kat*, *velí:kat*, *pá:rkat*, *des̄:tkat*), onemitev *t* ali *d* v števniki (*trì:inštà:rs̄ɛdga*, *pè:tinštà:ras̄ɛdga*, *dvà:intrì:as̄ət*, *trì:as̄əti*), onemitev *s* v sklopu *sl* (*mì:səm*) ter onemitev *d* v sklopu *zd* (*'zej* in *zè:j*). V zapisu iz 1959 teh pojavov še ni zaslediti.

Sklep

Upoštevajoč zapis novomeškega govora v centru mesta (v nekdanji kapiteljski fari) iz leta 1959, ki odraža sistemski krajevni govor, po katerem je bilo Novo mesto uvrščeno na območje vzhodnodolenjskega podnarečja, tega za govor nobenega od informatorjev iz te raziskave ne moremo trditi. Vsi imajo veliko glasovnih spremenljivk, ki imajo razpon od knjižne vrednosti do, lahko tudi z vmesnimi različicami, vrednosti v okoliških vzhodnodolenjskih narečnih govorih, kar pomeni, da govorijo eno izmed oblik pokrajinsko obarvanega nadnarečnega mestnega govora, z večjo ali manjšo oddaljenostjo (z več ali manj narečnih vrednosti glasov in specifične slušne podobe) od osrednjeslovenskega neknjižnega pogovornega jezika. Pri vseh je bil medgeneracijski prenos prvotnega novomeškega krajevnega govora pretrgan, pri starejši generaciji morda tudi namerno opuščen, posamezniki pa vendarle ali ohranjajo ali pa, kar velja za mlajšo generacijo, celo na novo prevzemajo okoliške narečne značilnosti na glasovni ravni, predvsem pa na prozodični, ki s posnemanjem slušnega vtisa južnih vzhodnodolenjskih govorov ustvarjajo prepoznaven slušni vtis. Skupaj s starejšimi informatorji iz šmihelskega območja imajo mlajši precej več narečnih prvin kot informatorji srednje generacije in starejše generacije iz centra, ki so pokrajinsko skoraj že neprepoznavni. Predpostavljamo tudi, da so vsaj minimalne razlike med prvotnima govoroma v kapiteljski in šmihelski fari obstajale že zaradi drugačnega načina življenja (mestni proti vaški), pri čemer je bil govor kapiteljske zagotovo inovativnejši.

Literatura

Maja BITENC, 2016: *Z jezikom na poti med Idrijskim in Ljubljano*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Malči GORIČAR, 1959: Zapis vprašalnice za Slovenski lingvistični atlas (SLA) 273 Novo mesto in opis govora. Filozofska fakulteta UL. Mentor: T. Logar. Hrani: Dialektoška sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

Stane GRANDA, Jovo GROBOVŠEK, Bojan RADOVIČ in Peter SIMIČ, 1996: *Novo mesto*. Novo mesto: Dolenjski muzej.

Janko JARC, 1990: »Iz preteklih stoletij Novega mesta.« *Novo mesto skozi čas*. Ur. Zdenko Picelj. Novo mesto: Dolenjski muzej. 20–71.

Mihaela KOLETNIK, 2001: Mariborski pogovorni jezik, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 72/37, 1/2, 245–254.

Irina MAKAROVA, 2004: Mehanizem jezikovnega prilagajanja in variantnost sodobne ljubljansčine. *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti* (Obdobja 22). Ur. E. Kržišnik. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 287–296.

Simona PULKO, Melita ZEMLJAK JONTES, 2009: Raba zemljepisnih različkov slovenskega jezika glede na stopnjo izobraževanja in različne govorne položaje. *Slovenska narečja med sistemom in rabo* (Obdobja 26). Ur. V. Smole. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 353–370.

Andrej E. SKUBIC, 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

Vera SMOLE, 1997: Slovenska narečja in zanimivejši pojavi v razvoju kratkega vokalizma. *33. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ur. A. Derganc. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 281–288.

– –, 1998: Fonološki opis govora vasi Šentrupert (SLA 262), *Jezikoslovni zapiski* 4, 73–88.

– –, 2000: *Uvod v slovensko dialektologijo: del vsebine za predmet ZSD II*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnost, Katedra za zgodovino slovenskega jezika in dialektologijo.

– –, 2004: Nekaj resnic in zmot o narečjih v Sloveniji danes. *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti* (Obdobja 22). Ur. E. Kržišnik. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 321–330.

– –, 2019: Osnovni pojmi kot jih definira sodobno slovensko narečjeslovje. Študijsko gradivo za predmet Socialne zvrsti slovenskega jezika, FF UL.

Marko SNOJ, 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan in ZRC SAZU.

SP 2001 = *Slovenski pravopis*, 2001: Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.

Matej ŠEKLI, 2004: Jezik, knjižni jezik, pokrajinski oz. krajevni knjižni jezik: genetsko-jezikoslovni in družbenostnojezikoslovni pristop k členjenju jezikovne stvarnosti (na primeru slovenščine). *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti* (Obdobja 22). Ur. E. Kržišnik. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 41–58.

Jožica ŠKOFIC, 1998. Govor celjskega predmestja Gaberje, *Jezikoslovni zapiski* 4, 89–98.

Anton ŠTAMPOHAR, 1990: »Iz novejše zgodovine Novega mesta.« *Novo mesto skozi čas*. Ur. Zdenko Picelj. Novo mesto: Dolenjski muzej. 72–86.

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Saša VOJTECH POKLAČ, 2011: *Glasoslovje in frazeologija v dolenskih govorih med Krko in Gorjanci*. Doktorska disertacija. Ljubljana: FF UL.

Jana ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, 2008: Iskanje odgovorov na vprašanja govornega jezika, *Jezik in slovstvo* 2, 89–106.

Zinka ZORKO, 1989a: Narečna podoba mariborskega predmestja, *Jezik in slovstvo* 7/8, 170–178.

– –, 1989b: Narečna podoba mariborskega predmestja, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 60=25, 2, 139–148.

– –, 1992: Mariborski pogovorni jezik na stičišču treh narečnih baz: (glasoslovje in besedišče). *Zbornik predavanj* (Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 28). Ur. Miran Hladnik, Darinka Počaj-Rus. Ljubljana: Center za slovenščino kot tuji ali drugi jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 43–55.

– –, 1998. *Mariborski pogovorni jezik in narečni jezik mariborske okolice: predavanje na poletnem seminarju za vzgojitelje, učitelje in profesorje šol s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem, Goriškem in v Benečiji, Maribor, hotel Piramida, 23.–28. avgust 1998*. Maribor.

– –, 2002: Mariborski pogovorni jezik, *Studia Historica Slovenica* 1, 127–150.

– –, 2012: Mariborski pogovorni jezik. *Leksikon mariborske družbe in kulture: po letu 1945*. Ur. Peter Simonič. Maribor: Obzorja. 120–121.

Maruša ŽIBRED, 2020: *Novomeški govor*. Dvopredmetni univerzitetni študijski program prve stopnje Slovenistika. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. Mentorica V. Smole.

Priloga: Kratki besedilni zgledi

Zapis iz 1959³²

Na pù:støn tó:rk so pər 'nəs pərriədəl maškərà:do, kə je zgliədala ku ta prà:va kmiečka ùoxət. Bių je žiénən, vé:lək, u čə:rən ublè:jk, nəvé:įsta je b'la pa mə:įjna, ısa u bé:įləm. Bla sta še dva starəši:nata in dvè:į starəši:nke. É:na je peįstvà:la zavi:to mà:čko in jo skù:s za riep vlè:įkla, də je cvili:la ku mè:įxən ut'rok. Žiénən in nəvé:įsta sta se s kó:įnəm vuzi:la, starəši:nati so šli: pa zà:t pè:įš. Za ni:m sə je pa pudi:lu ən 'kəp utrù:k in tut ta vielkəx neį mà:nkalu. Tak'rat je b'la xú:da zí:ma in je bla Kó:rka ta'ku zamə:rznena, də je šla lax'ku ı'sa ta ùoxət pu liédi na drù:go st'rən.

Na pəpəlni:čno srè:įdo pupò:ųdne so pa Kù:rənta pukupà:val. Spiet je šlu vəl:ik əldi:, naprè:į so nésəl na trə:gax slə:mnadga mužà:, tù: je bių Kù:rənt. Za ni:m je šla pa nəgò:va ųdù:va in je st'rąšnu jukà:la za rə:įnkəm mùozəm. Pó:l so pa šli: še drù:k əldie, takù: də je bių rè:įs vé:lək pug'rep. U'si s'kəp so šli: na Kó:rko, na srè:įt so liet prəbí:l in so Kù:rənta nùot vó:rgəl. Má:ų so se še poslaułá:l ud né:ga, pó:l so pa šli:.

³² Zaradi redkosti tako starih zapisov besedil smo dali prednost tem, prilagamo jih v celoti. Opravljeno je bilo pretranskribiranje iz stare v novo transkripcijo in skladno s trditvami v opisu govora vneseni nekateri popravki. Vsa besedila iz Žibred 2021 so dostopna na spletu.

Ǝn'kəɫ je u mərtvǎ:šənc lɛ:zəu en mər'lič. Zvəčier, ku so se fá:ntje zbrǎ:l, so šli stá:ut, čə je gdù: ta'ku kurǎ:jžən, də bi šu u mərtvǎ:šəncə pukrí:t trú:go pa za'bət en žə'bəl vǎ:jno. Rɛ:js je é:dən 'šu in nariedu takù:, kukər so se zməní:l. Bi:u je žie vəsieɥ, də je ta'ku xí:tru nariedu in je xó:tu 'jət 'vən. Tak'rət je pa začú:tu, də ma ən vugà:u riekəlca u trú:k. Ku je pukrí:vau trú:go, je zapieɥ zrǎ:vən šə svuj riekəlč, pó:l ga je pa še pər'bu. Ta rievəš je pa mí:slu, də ga mər'ləč dərži: in je blu p'rəc kó:nc z nəgó:vo kurǎ:jžə. Z ušo si:lo je vlè:iku riekəlč, takù: də je trú:ga na t'la pǎ:la. Žie či:st zmé:jšan je vlè:iku trú:go du vrǎ:t, 'təm je pa s'kəp 'poɥ in umə:ru.

U Noɥm-mé:ɯst je ži:vu gusti:lənčar Štəmbù:r, kə je pa biɥ dé:ləč okrùok z'nəɳ, də znà: tut žvali: zdá:ut. Pusiebnu kmiétje so mé:il vǎli:ku zaù:pajne vǎ:jnga. Ǝnk'rət je pətpé:laɥ x né:mu əm k'met svojga pə'sa kə neɯ xó:tu žə:rt. Pró:su je gəspù:da Štəmbù:rja, neɯ puglieda, kuà: je z ni:m narùobe. Tǎ: pa tak'rət neɯ mu cǎ:jta in je narùoču, neɯ piélejo pə'sa u svinà:k, də ga buo pó:l pugliédaɥ. Pa ga neɯ pugliédaɥ cè:iləx piet dni:, kə je či:st puzá:bu nə:jnga. Ku se je spù:mnu, je 'bərš šu 'ke, də vi:t, čə je 'pəs sp'lox šə ži:u. Utpè:ru je vrǎ:ta, 'pəs pa vəs sǎstrǎ:dan, muje u'su in jo je ucvə:ru prut dó:m.

Drù:g-dan je pa pər'su u gusti:lno spiet tist k'met in je skù:s klí:caɥ guspuda Štəmbù:rja x svoj mí:s. Tǎ: se je pa bà:u, də ga buo ɥprǎ:šəu, kje ma p'sa in čə je žie zd'rou, zatù: sə nə:ɯ ù:paɥ pərbli:žat. Pó:l je pa ut dieləč slí:šəu, kakù: je k'met pərpud'vəu drù:gəmə əldé:jm u gusti:lən: »Jǎ:, guspù:t Štəmbù:r so pa fè:ɯst duəxtar. Mù:j 'pəs neɯ xó:tu 'žərt, ut'kər so ga pa uni: puzdrǎ:vəl, pa ž're ɥ'se ut krǎ:ja. Guspù:t Štəmbù:r sə je kar uddǎ:xnu, ku je tu slí:šəu, 'šu je z'dej še ó:n x kmiet in začieɥ guvó:rt, kulk dé:ila je mu z nəgó:vəm pə'səm.

1. generacija: informatorka I-1-C

Jǎ:, prǎ:dəš se napové:ɯdat – mò:rəš se pri:dət napové:ɯdat in se zmé:nəš za praví:la pa na pri:mər kǎ:zən. Ǝ:nkrat so pəršli: é:ni, so si lepù: ɥ'se puglé:al plə:c, tǔ:rej is kjè: bi laxkù: pəršli: pa tù:. Pó: pa ne vè:m – čə vəm rǎ:ta, prǎdemo mi: k 'vəm pomí:vət posò:do, na pri:mər, čə 'ne, vi: pri:dete k 'nəm.

S: In kǎ:ka so pa recj:mo pravj:la?

I-1-C: 'Ja okù:l já:mbora, 'təm, k-je zastǎ:va, je tkù: dvǎ: mé:tra okù:l in okù:l, 'ne. Kǎ:o, mi: ne smè:mo 'təm not stə:t.

2. generacija: I-2-A

'Nəč nǎ:maš ... Xalò:? Na napà:kax se učj:š. 'Ne, samù: odló:məš al pa – 'ja ò:n 'tut iz lǎ:sta zrǎ:ste. Čə lǎ:st, recj:mo, ku ti dól pá:de, čə ga dà:š – sa'mu položj:š na zé:mlo, 'že pó:l sǎ:m zrǎ:ste.

S: 'Ja kuà: pa tǔ: gnojǎ:la pa tǔ:, 'jəs tu 'nəč ne vè:m, čə mò:rəm kej dá:jat zrǎ:vən al pa kè:j.

I-2-A: 'Jəst, bom tkù: puvé:dla. 'Jəst, si:cər Alè:š prǎ:u, da səm čarò:unica, kuprǎ:vo namuóčəm pa tǔ:, kər mǎ:m pač tlè:. Pa 'təm zgní:je u á:jmərju, pó:-pa pretó:čəm in s tè:m dognojù:jəm, 'ne.

S: Ajǎ:, jǎ:, jǎ:.

I-2-A: Kə dərgǎ:č lax'ku dà:š cè:lu premožé:nje za tǎ: gnojǎ:la.

S: Jǎ:, sej tǔ:.

3. generacija: I-3-Cš

Mó:je stà:ra má:ma, kę-j bla tų:k stá:ra, ó:na je ta'ku glá:tku brá:la! Mj: smo se zvečier okų:l nje zbrà:l, ó:na je 'nəm pa brá:la. Ó:na je 'nəm usà:k večier brá:la. Né:b mó:gu verjiet čló:uk, de-j ena tá:ka starè:jša žiėnska, de-j znà:la ta'ku b'rət, pa lępų: pį:sat. Pó:-pa, kę je ó:na omà:gala, je pa tà: té:ta 'nəm brá:la, kę je 'zej u dų:mę. Ó:na tut ta'ku glá:tku bé:re. In smo se ũ'sę sprá:vəl okų:l nje, pą puslušá:l, kę-j brá:la. Pa ũ'se prà:ũlice al pa knį:ge tá:ke, tá:ke lá:xke.

I-3-Fk

Po kó:ncu pę:tinštà:rəsodga lę:ta so seštę:val, 'ne, prebivà:lstvo preštę:val in je blų: męn'de okrų:k štę:r ti:soč prebivà:lcoų, o-tę:ga jix je šlų: zlų: veli:ku se otsel:lu u Lublá:no, pəršlų: je pa tut veli:ku is podežè:lja, 'ne, v tų: mę:sto. In svò:de, tų: mę:sto potę:m gledę: na tà: obsè:k prixajų:čix ludi: ni 'več ... ži:le ní:so več zdəržá:le. ././ Tų: je blų: premá:l elę:ktrike, premá:l stanovà:n, premá:l xrá:ne in tku naprè:j. 'Ampęk u-glà:ũnəm, kar smo ũ'si isxá:jal s kmę:toų, usà:k je mę:ų še mų:žnost jət dumò:ų. ././ Na kmę:təx (je) kej dų:bu, vę:š.

PHONETIC IMAGES OF THE NOVO MESTO SPEECH

The Novo mesto local speech is one of the previously unexplored urban local speeches. Since its foundation in 1365, Novo mesto has been an important center for the Dolenjska and Bela krajina regions. It expanded from the center at the bends of the river Krka and beyond. After the Second World War, when it developed rapidly, it absorbed surrounding villages, changing agricultural lands into settlements. As a regional center, it still attracts new population with different primary language variants, including non-Slovenian. Analyzing the speech of 14 informants from three generations, which we compared with the speech record from 1959, according to which Novo mesto was classified in the East Dolenjska subdialect, we found out that no one has preserved the systemic local speech of Novo mesto. We discovered that the informants speak one of the forms of the provincial (Eastern) Dolenjska colored urban speech. The use of dialectal elements varies from person to person, but in terms of generation, the older generation from the Šmihel area and the younger generation use most of dialect elements. In search of their (lost) local linguistic identity, the younger generation adopts surrounding dialectal features at the phonological and prosodic levels, creating a recognizable auditory impression of Novo mesto. Among them are a slow speaking tempo, at least partially not intense pronunciation of long *i* and *u*, occasional use especially of the double vowel *e:ĩ*, loose pronunciation of all unstressed vowels, a similar degree of partial and complete attenuation of short vowels used in the surrounding village local speeches, a relatively wide range between low and high tones of tonemic accent, and an East-Dolenjska loss of tonemic oppositions in originally last word syllables.

(Prevod: Danila Zuljan Kumer)

Tradicionalni poklici gorenjskega podeželja kot motivacija narečnih hišnih imen

Jožica Škofic

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Dialektološka sekcija, Novi trg 4, SI 1000 Ljubljana; Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Oddelek za slovenistiko, Titov trg 5, SI 6000 Koper, jozica.skofic@zrc-sazu.si

DOI <https://doi.org/10.18690/um.ff.8.2022.7>

ISBN 978-961-286-684-6

V prispevku so predstavljena izbrana narečna poimenovanja za poklice, zbrana z enotno anketno metodo za *Slovenski lingvistični atlas*. Narečni leksemi so morfološko analizirani in prikazani na jezikovnih kartah. Zbrani apelativi so primerjani z gorenjskimi hišnimi imeni, motiviranimi s poimenovanji za iste poklice, ki so bila zbrana v projektih *Kako se pri vas reče?* in *FLU-LED*. Hišna imena so predstavljena predvsem s stališča tvorjenosti, opozorjeno pa je tudi na v njih izkazane narečne glasoslovne značilnosti.

Ključne besede: Slovenski lingvistični atlas (SLA), Gorenjska, gorenjska narečja, mikrotoponimija, hišna imena, župan, šivilja, krojač

The article presents selected dialect names for professions, collected with a unified survey method for the *Slovenian Linguistic Atlas*. Dialect lexemes are analyzed at the morphological level and presented on linguistic maps. The collected appellatives are compared with Gorenjska house names, motivated by names for the same professions, collected in the projects *How do you call your house?* and *FLU-LED*. Selected house names are presented mainly from the point of view of word formation. Dialect phonetic characteristics are also analyzed.

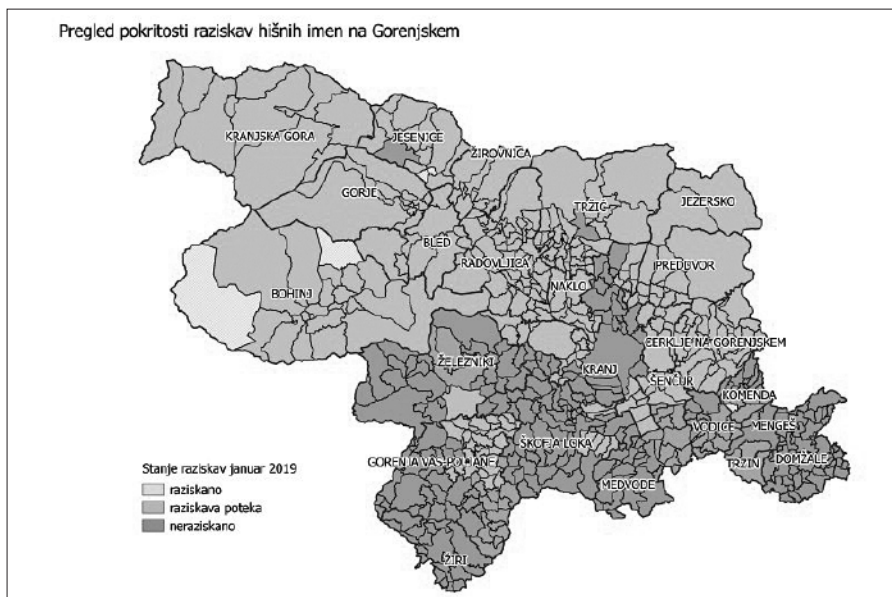
Keywords: Slovene Linguistic Atlas (SLA), Upper Carniola, Gorenjska dialects, microtoponymy, house names, mayor, dressmaker, tailor

Uvod

Osebna, zemljepisna in stvarna lastna imena s svojo istovetenjsko, razlikovalno in umeščevalno vlogo postavljajo poimenovane objekte v miselni in stvarni prostor ljudi, ki poimenujejo svet okoli sebe. Med zemljepisna

lastna imena spadajo tudi hišna imena, ki so v slovenskem jezikoslovju pojmovana kot poimenovanja najmanjših naselitvenih enot – hiš s pripadajočimi posestmi (zemljo, gospodarskimi poslopji) in njihovimi prebivalci. Hišna imena se redko spreminjajo, čeprav hiše z dedovanjem ali prodajo menjajo lastnika – ohranjajo se z ustnim posredovanjem iz roda v rod. Hišna imena imajo pri identifikaciji domačinov pogosto celo pomembnejšo vlogo kot njihov priimek in posameznike običajno spremljajo vse življenje – pogosto so ob imenu in priimku zapisana tudi na nagrobnikih, v preteklosti pa so bila obvezna sestavina različnih uradnih popisov (npr. Status animarum, Franciscejski kataster (1818–1828) in Reambulančni kataster (1869)).

Za natančno določitev podobe hišnega imena in raziskovanje njegovega razvoja z izvorom vred je treba upoštevati »(1) ime z vsemi oblikoslovnimi značilnostmi in njegovo družino v celoti, (2) ustrezno interpretacijo narečnih podatkov, (3) srednjeveške zapise, če so na voljo, sicer pa čim starejše, (4) terenske podatke, zlasti kadar domnevamo izvor v občnem imenu, (5) starejšo krajevno zgodovino, če je znana, (6) lokalno imenotvorno tipologijo in (7) primerljivo občno- in lastnoimensko gradivo iz drugih jezikov« (Snoj 2009: 8).

Slika 1: Obravnavano območje v projektu *Kako se pri vas reče?*
(Vir: https://www.hisnaimena.si/o_projektu/, dostop 26. 2. 2022.)

Preučevanje hišnih imen na Gorenjskem kaže, da je motivacija njihovega nastanka precej raznolika – nastala so lahko iz osebnih lastnih imen (rojstnih imen, priimkov, vzdevkov) gospodarjev in (redkeje) gospodaric, iz njihovega geografskega porekla, poimenovanj za poklic ali družbeni status lastnika, poimenovanj za vrste stavb (glede na njihov videz ali funkcijo), iz lokacije domačije, pa tudi iz poimenovanj značilnih rastlin in živali.

V tej razpravi¹ so predstavljena hišna imena, ki so bila sistematično in z enotno metodo² zbiranja, narečnega zapisovanja in poknjiževanja ter interpretacije poimenovalne motivacije zbrana v projektih *Kako se pri vas reče?*³ in *FLU-LED*⁴ – cilj obeh projektov pa je (bil) predvsem ohranяти

¹ Prispevek je nastal v okviru programa Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju (P6-0038, 1. 1. 2004–31. 12. 2021), ki ga financira ARRS, in projekta *i-SLA: interaktivni atlas slovenskih narečij* (L6-2628, 1. 9. 2020–31. 8. 2023), ki ga sofinancirata ARRS in SAZU.

² Metoda je predstavljena v Klinar et al., 2012, publikaciji, ki je nastala v okviru projekta *FLU-LED*.

³ Projekte (z različnimi delovnimi imeni) zbiranja hišnih imen vodi Klemen Klinar iz Razvojne agencije Zgornje Gorenjske (RAGOR) že od leta 2009, avtorica tega prispevka je od vsega začetka svetovalka pri zbiranju in zapisovanju teh imen (izjemoma kot popisovalka imen na terenu). Projekti so (bili) sofinancirani s strani Evropske unije, programa LEADER, sofinancirale so jih v projekt vključene gorenjske občine. V raziskavi *Kako se pri vas reče?* je sodelovalo okrog 1200 domačinov različnih starosti, ki so na terenu posredovali domača, tj. narečna ledinska in hišna imena v različnih slovničnih oblikah (imenovalnik, roditelj, mestnik, orodnik), skupaj z izpeljankami za pridevnik, gospodarja in gospodinjo, ter jih z zapisovalcem umestili na zemljevid. Imena so bila na terenu posneta in nato zapisana v poenostavljeni narečni transkripciji, v sodelovanju z dialektologinjo je bil zapis ponovno pregledan in dopolnjen, imena pa nato glasoslovno-pravopisno poknjižena. Imena so bila izpisana tudi iz razpoložljivih zgodovinskih dokumentov (Status animarum – župnijski popis duš, Franciscejski kataster, Reambulančni kataster) ter objavljenih zbirk hišnih imen in zasebnih (tudi neobjavljenih) zbirk hišnih imen ljubiteljskih zbiralcev kulturne dediščine. Do konca leta 2020 je bilo tako zbranih in objavljenih že čez 12.100 hišnih imen v 380 naseljih 22 občin, s tablicami s hišnimi imeni je bilo označenih okrog 7000 domačij. Doslej je bilo izdanih 46 publikacij s hišnimi imeni, dostopnimi tudi na spletni strani <https://www.hisnaimena.si/>. Septembra 2020 je bila enota *Raba hišnih imen* vpisana v nacionalni Register nesnovne kulturne dediščine (<http://www.nesnovnadediscina.si/sl/register/raba-hisnih-imen>).

⁴ *FLU-LED* je bil mednarodni projekt Slovenske prosvetne zveze in Krščanske kulturne zveze iz Avstrije ter Razvojne agencije Zgornje Gorenjske in Gornjesavskega muzeja Jesenice iz Slovenije ter strokovnih partnerjev Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik iz Celovca in Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU iz Ljubljane. Projekt, ki je potekal v letih 2011–2014 na območju Južne Koroške (Avstrija) in Zgornje Gorenjske (Slovenija), je bil financiran v okviru evropskega

nesnovno kulturno dediščino in obujati rabo narečnih imen v vsakdanjem življenju domačinov. Mnogo imen je bilo zbranih tudi ob dialektološkem raziskovanju krajevnih govorov na Gorenjskem (prim. Škofic 1998, 2001, 2003, 2005, 2007), ko so bila v spontanah govorjenih besedilih navedena tudi posamezna zemljepisna imena.

Poimenovanja za poklice v Slovenskem lingvističnem atlasu

V članku⁵ so izbrana hišna imena primerjana z apelativi, zbranimi v okviru dolgoročnega projekta *Slovenski lingvistični atlas* (SLA),⁶ kamor je bilo v letih 1947–2020 na Gorenjskem z enotno anketno metodo zajetih 52 krajevnih govorov. Ti krajevni govori spadajo tako v narečja gorenjske narečne skupine (gorenjsko narečje v T195–T218, vzhodnogorenjsko podnarečje v T219–T227 in selško narečje v T188–T194) kot tudi rovtarske narečne skupine (škofjeloško v T185–T187 in poljansko narečje v T178–T184) ter koroške narečne skupine (ziljsko narečje v T008 in kranjskogorsko podnarečje v T009).

Vprašalnica za *Slovenski lingvistični atlas*, v kateri so ob poimenovanjih za kmečke posestnike (V180 *kmet*, V185 *gruntar* in V186 *bajtar*)⁷ izpostavljena še nekatera druga poimenovanja za poklice in nosilce dejavnosti,⁸ npr. V117 *šivilja*, V118 *krojač*, V119 *čevljar*, V205 *kovač*, V454A *pastir*, pa tudi V179B *župnik*, V254 *mežnar*, V265 *cerkveni ključar* in V183 *župan* (prim Benedik 1999), do neke mere odraža tudi tradicionalno družbeno in poklicno strukturo slovenskega podeželja. Marsikaj o tradicionalni poklicni strukturi podeželskega prebivalstva pa je mogoče razbrati tudi iz narečnih

Programa čezmejnega sodelovanja INTERREG IV SI-AT 2007–2013. Čezmejni projekt s svojim nadaljevanjem je bil leta 2020 izbran v nabor dobrih praks Evropske unije (<http://www.culturalheritageinaction.eu/culture/resources/GORENJSKA-REGION-Name-it-in-Slovenian-Cross-border-collaboration-and-citizens-engagement-to-preserve-traditional-house-and-field-names-WEBP-BWXLJR>).

⁵ Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.

⁶ Doslej sta izšla dva dela *Slovenskega lingvističnega atlasa*, tj. *SLA 1: Človek – telo, bolezni, družina* (ur. Škofic 2011) in *SLA 2: Kmetija* (ur. Škofic 2016).

⁷ Prim. Škofic 2021.

⁸ O narečnih poimenovanjih za vaške poklice v nadiškem narečju prim. Šekli 2005, kjer avtor ugotavlja, da zastopanost prevzetega besedja v teh poimenovanjih odraža »stopnjo intenzivnosti jezikovnega stika omenjenih krajevnih govorov z njihovimi stičnimi idiomi tako v preteklosti kot v sedanosti« (Šekli 2005: 176).

zemljepisnih lastnih imen, kamor med drugim spadajo hišna imena, tj. poimenovanja hiš oz. domačij in pripadajočih posesti ter ljudi, ki tam živijo. Prav jezikoslovna analiza tako občnih kot lastnih imen pa omogoča primerjavo narečnega gradiva na vseh jezikovnih ravninah – fonološki, morfološki, leksični (z etimologijo) in sintaktični.

V nadaljevanju so najprej analizirana in na jezikovni karti predstavljena poimenovanja za šiviljo, krojača in župana,⁹ nato pa je zbrana narečna lek-sika primerjana s hišnimi imeni, katerih sestavina so ti narečni leksemi.

Gradivo

Tabela 1: Gradivo SLA

Točka	Kraj in leto zapisa ¹⁰	V183.01 župan ¹¹	V117.01 šivilja	V118.01 krojač
ziljsko narečje				
T008	Rateče (1952)	<i>žəpən; žə'pən</i>	<i>šbíl'ä; šbí:l'a</i>	<i>šnì:dər; žnìdar</i>
kranjskogorsko podnarečje				
T009	Kranjska Gora (1959, 1969)	<i>púrgarmájstər; župàn</i>	<i>šū'íla; šū'íla</i>	<i>žnìdar; žnìdar</i>
poljansko narečje				
T178	Dobračeva (1972)	<i>žəpān</i>	<i>mūōjškre (Imn); mūōjškra</i>	<i>žnìdar</i>
T179	Lučine (1982)	<i>'žepan</i>	<i>mò:jškra</i>	<i>ž'nidar</i>
T180	Leskovača (1966)	<i>žəpan</i>	<i>m'ōjškra</i>	<i>žnìdər</i>
T181	Gorenja vas – Poljane (1946–1952)	<i>žəpān; 'žepa:n</i>	<i>mójškra; mó:jškra</i>	<i>ž'nidar; žnìdar</i>
T182	Bukov Vrh (1983)	<i>žūpan</i>	<i>mójškra</i>	<i>žnìdar</i>
T183	Javorje (1948)	<i>žəpān</i>	<i>mójškra</i>	<i>žnìdar</i>
T184	Gabrak (1964)	<i>župàn</i>	<i>mōjškra</i>	<i>žnìdar</i>

⁹ Vprašanja so uvrščena v 4. zvezek *Slovenskega lingvističnega atlasa (SLA 4) – Poklici*, ki nastaja na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

¹⁰ Informanti so bili domačini, rojeni večinoma v 1. polovici 20. stoletja, ki so večji del svojega življenja preživeli v domačem kraju in so bili kompetentni govorniki krajevnega govora ter dobri poznavalci domačega okolja.

¹¹ Gradivo je v skladu z dogovorom pri projektu SLA navedeno tako, kot je zapisano v arhivu Dialektološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani, čeprav se je način fonetične transkripcije v času zbiranja gradiva nekoliko spreminjal (prim. Benedik 1999, 20–22).

Točka	Kraj in leto zapisa	V183.01 župan	V117.01 šivilja	V118.01 krojač
škofjeloško narečje				
T185	Pungart (1971)	župàn	môjškra	žnîdar
T186	Žabnica (1960)	žəpan	môjškra	žnîdar
T187	Zgornje Bitnje (1948, 1963, 1971, 1972)	pûryar; župàn; župàn; pûrgamájstər; župən	môjškra; môjškra; môjškra; môjškra	žnîdar; žnîdar; žnîdar; žnîdar
selško narečje				
T188	Zgornja Sorica (1947)	župàn	môjškra	žnîdar
T189	Zali Log (1947)	župàn	môjškra	žnîdar
T190	Podlonk (1947)	župàn	môjškra	žnîdar
T191	Železniki (1947, 1979)	župàn; župàn	môjškra; môjškra	žnîdar; žnîdar
T192	Dražgoše (1947)	žu'pan; župàn	môjškra; môjškra	žnîdar; žnî:dar
T193	Selca (1947, 1968–1969)	župàn; špàn	môjškra; môjškra	žnîdar; žnîdar
T194	Praprotno (1947)	župàn	môjškra	žnîdar
gorenjsko narečje				
T195	Dovje (1947)	župən	môjškra	žnîdar
T196	Srednja vas v Bohinju (1954)	žopàn	môjškra	žnîdar
T197	Bohinjska Bela (1959–1960)	župàn	môjškra	žnîdar
T198	Zgornje Gorje (1976)	pûrgərmájstər	môjškra	žnîdar
T199	Slovenski Javornik (1959)	župən	žnîdarca, šivíla	žnîdar
T200	Breg (1962)	župàn	môjškra	žnîdar
T201	Radovljica (1959, 2009)	župən; žu'pən	môjškra; môjškra	žnîdar; žnî:dar, krojá:č
T202	Kropa (1952, 1975, 1993)	župàn; župàn; š'pən, žu'pən; žu'pən	môjškřa; môjškřa, šüüíla; môjškra	žnîdar; žnúdař; žnî:dar, krojá:č
T203	Ljubno (1959)	pûrgərmájstər, župàn	môjškra	žnîdar
T204	Lom pod Storžičem (1967)	župán	môjškra	žnîdar

Točka	Kraj in leto zapisa	V183.01 župan	V117.01 šivilja	V118.01 krojač
T205	Zgornje Jezersko (1953)	<i>župàn</i>	<i>mòškra</i>	<i>žnìdar</i>
T206	Bašelj (1947, 1971)	<i>župàn; župàn, pùrgmaìstər</i>	<i>mòškra; mòjškra</i>	<i>žnìdar, žnìdar</i>
T207	Kokra (1959)	<i>župàn</i>	<i>mòškra</i>	<i>žnìdar</i>
T208	Stražišče (Kranj) (1947, 1959, 1967)	<i>župàn; župàn, pecérksrihtar (!); župàn</i>	<i>mòjškra; mòjškra; mòškra</i>	<i>žnìdar; žnìdar; žnìdar</i>
T209	Primskovo (Kranj) (1959–1960)	<i>župàn</i>	<i>mòškra</i>	<i>žnìdar</i>
T210	Šenčur (1961)	<i>župàn</i>	<i>mòškra</i>	<i>žnìdar</i>
T211	Cerklje na Gorenjskem (1947, ?)	<i>župàn; župàn</i>	<i>mòškra; mòškra</i>	<i>žnìdar; žnìdar</i>
T212	Valburga (1959–1960)	<i>župàn</i>	<i>mòjškra; mòškra</i>	<i>žnìdar</i>
T213	Spodnja Senica (1998)	<i>žu'pàn; rí:xtər</i>	<i>mòjškra</i>	<i>žnì:dər</i>
T214	Dobrova (?)	<i>župàn</i>	<i>mòjškra</i>	<i>žnìdar</i>
T215	Zgornje Gameljne (1959)	<i>župàn</i>	<i>mòškra</i>	<i>žnìdar</i>
T216	Črna pri Kamniku (1960)	<i>župàn, pùrgarmâìstər</i>	<i>mòškra</i>	<i>žnìdar</i>
T217	Tunjice (1974)	<i>župàn</i>	<i>mòjškra</i>	<i>žnìdar</i>
T218	Srednje Jarše (1983)	<i>župà:n</i>	<i>mò:škra</i>	<i>žnì:dar</i>
vzhodnogorenjsko podnarečje				
T219	Dolsko (1960)	<i>župàn; pùrgarmâìstər (!)</i>	<i>mòjškra</i>	<i>žnìdar</i>
T220	Stebljevek (1951)	<i>župàn</i>	<i>mùškra</i>	<i>žnìdar</i>
T221	Okrog pri Motniku (1960–1961)	<i>župàn</i>	<i>mùškra</i>	<i>žnìdar</i>
T222	Obrše (1951)	<i>župàn</i>	<i>mòškra</i>	<i>žnìdar</i>
T223	Krašnja (1951)	<i>župàn; /</i>	<i>mòškra; /</i>	<i>žnìdar; /</i>
T224	Moravče (1951)	<i>župàn</i>	<i>m"òjškra</i>	<i>žnìdar</i>
T225	Vače (1952)	<i>župàn</i>	<i>mòjškra</i>	<i>žnìdar</i>
T226	Čemšenik (1952)	<i>župàn</i>	<i>mùškra</i>	<i>žnìdar</i>
T227	Izlake (1952)	<i>/</i>	<i>mùškra</i>	<i>žnìdar</i>

Župan (SLA V183.01)

Župan, knj. *župàn* (ä), je predstojnik občine kot enote lokalne uprave, tudi predstojnik vasi. Župan je bil sprva (v 6.–9. stoletju) predstojnik sorodstvene skupnosti, župe, po stalni naselitvi pa predstojnik ozemeljske enote. Kasneje so župani vodili upravljanje skupnih zadev soseske. Izraz so Slovenci uporabljali tudi za predstojnike srednjeveških mestnih avtonomnih organov (nem. *Bürgermeister*) in osebe, ki so v 18. stoletju opravljale manjše posle za državo, zlasti v zvezi s pobiranjem davkov, kar so bili ponekod kar župani sosesk (Baš 2004: 726) – rihtar, nem. *Richter*, je bil sprva predstojnik vaške skupnosti v krajih, ki so jih poselili naseljenci nemškega izvora (Baš 2004: 500). Na Gorenjskem se za župana, kot kaže gradivo za *Slovenski lingvistični atlas*, najpogosteje uporablja izvorno slovensko poimenovanje *župan*, redko pa še germanizmi *purgarmajster* (z različico *purgmajster*) in *purgar* ter *rihtar* in *pecirksrihtar*.

Morfološka analiza narečnih leksemov:¹²

župan < **žup-an-ɔ* ‘plemenski poglavar’ ← **žup-a* ‘okrožje, področje enega plemena’

purgar < *(*purgar*)-ɔ ← srvnem. bav. *purger* ‘meščan’ (z bav. nem razvojem *b > p*)

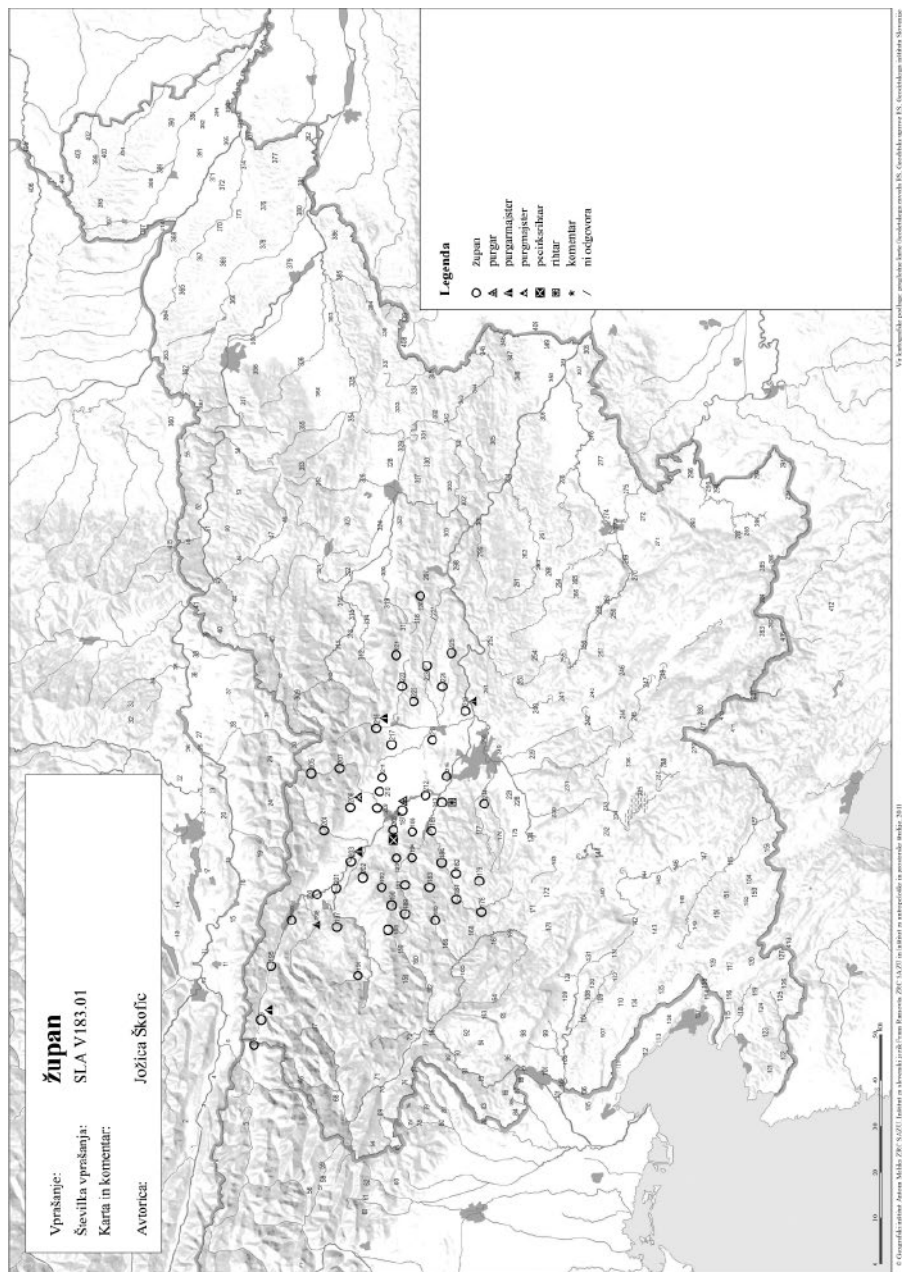
purgarmajster < *(*purgarmajster*)-ɔ ← bav. avstr. *purgermeister* ‘mestni poglavar, župan’ za nem. *Bürgermeister* (Striedter-Temps1963: 204)

purgmajster < *(*purgmajster*)-ɔ ← bav. avstr. *purgmeister* ‘mestni poglavar, župan’ ← bav. avstr. *purg* ‘mesto’ + srvnem. *meister* ‘mojster’

rihtar < *(*rihtar*)-ɔ ← *srvnem. *rihtære* ‘sodnik’ ← srvnem. *rihten* ‘upravljati, voditi, pripravljati, soditi’, prvotno *‘prav delati, usmerjati’

pecirksrihtar < *(*pecirksrihtar*)-ɔ ← nem. **Bezirk* ‘okrožje’ (z bav. nem. razvojem *b > p*) + *(*rihtar*)-ɔ

¹² Morfološka analiza je pripravljena s pomočjo Bezljaj 1977–2007, Snój 2009, Striedter-Temps 1963, Sławski, 1974–1979.

Slika 2: Poimenovanja s pomenom 'župan' v narečjih na Gorenjskem

Šivilja (SLA V117.01)

Šivilja, knj. *šivilja* (*i*), je ženska, ki se poklicno ukvarja s krojenjem in šivanjem zlasti ženskih oblačil iz lahkih tkanin. Šiviljska obrt se je sredi 19. stoletja razvila iz krojaštva kot izrazito ženski poklic za šivanje ženskih oblačil, spodnjega in postelnega perila ipd. (Baš 2004: 605). Na Gorenjskem se za šiviljo, kot kaže gradivo za *Slovenski lingvistični atlas*, najpogosteje uporablja germanizem *mojškra*, redko pa tudi izvorno slovensko poimenovanje *šivilja* (v T008 Rateče z onemitvijo prednaglasnega *i* in razvojem *v > b* pred sprednjim samoglasnikom, v T009 Kranjska Gora le z onemitvijo prednaglasnega *i*, v T202 Kropa in T199 Slovenski Javornik pa z otrditvijo *í > l*). V T199 Slovenski Javornik se uporablja tudi poimenovanje s prevzetim korenem in slovensko pripono *žnidarica* (z onemitvijo ponaglasnega *i* v priponi *-ica*).

Morfološka analiza narečnih leksemov:

šivilja < **s'i-v-yl'-a* ← **s'i-v-yl'-b* (< **s'i-v-yl'-b-jb*, Sławski I: 112) ← **s'i-va-ti* ← **s'i-ti*, sed. **s'i-j-ǫ* in **s'b-j-ǫ* 'šivati'

mojškra < *(*mojškr*)-*a* ← *(*mojštr*)-*a* ← **mojster*, nar. *mojšter* ← bav. srvnem. *mōister* 'mojster' (J > ø v T204–T212, T215–T216, T218, T220–T223, T226–T227)

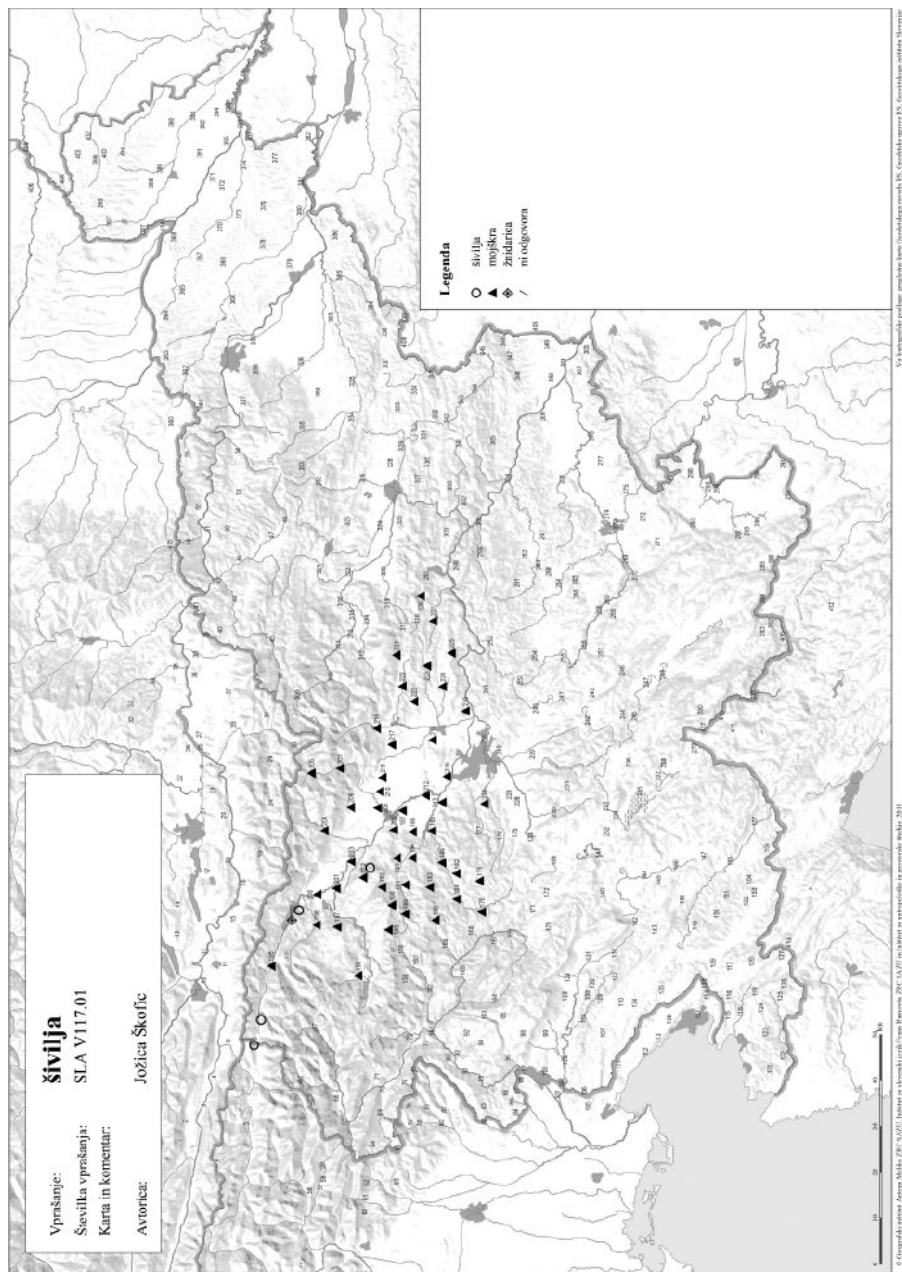
žnidarica < *(*žnidar*)-*ic-a* ← srvnem. **snīdære* (> nem. *Schneider* 'krojač')

Krojač (V118.01)

Krojač, knj. *krojáč* (*á*), je moški, ki se poklicno ukvarja s krojenjem in šivanjem zlasti moških oblek. Krojaška obrt, tj. izdelovanje in popravilo oblačil in hišnega tekstila, je na Slovenskem dokumentirano že v srednjem veku (Baš 2004: 259). Na Gorenjskem se za krojača, kot kaže gradivo za *Slovenski lingvistični atlas*, najpogosteje uporablja prevzeto poimenovanje *žnidar* (z različico *žnider* v T180 Leskovica in T187 Zgornje Bitnje, oba-krat ob *žnidarju*), tudi *šnider* (v T008 Rateče ob *žnidarju*), redko pa tudi izvornoslovensko poimenovanje *krojač* (ob *žnidarju* v T201 Radovljica in T202 Kropa).

Morfološka analiza narečnih leksemov:

krojač < **kroj-ač-b* ← **kroj-i-ti* 'rezati, krojiti'

Slika 3: Poimenovanja s pomenom 'švilja' v narečjih na Gorenjskem

žnidar < *(*žnidar*)-b ← srvnem. **snīdære* (> nem. *Schneider* ‘krojač’) (Striedter-Temps 1963: 48–49)

žnider < *(*šnider*)-b ← srvnem. < **snīder* < **snīdære* v bav. nem. izgovoru (pred prehodom *ž* > *š* in diftongizacijo *ī* > *aj*) (Šekli 2020: 18)

šnider < *(*šnider*)-b ← srvnem. < **snīder* < **snīdære* v bav. nem. izgovoru (po prehodu *ž* > *š*, pred diftongizacijo *ī* > *aj*) (Šekli 2020: 18)

Hišna imena, nastala iz poimenovanj za poklice oz. nosilce dejavnosti

Imena za poklice¹³ so razmeroma pogosta sestavina¹⁴ gorenjskih hišnih imen. Najopaznejši poklici in dejavnosti, ki so na Gorenjskem motivirali nastanek hišnih imen, so (navedeno po abecedi, ne po pogostnosti pojavljanja): apnar, babica, barvar, brivec, cerkovnik, cestar, čevljar, čuvaj, dekan, delavka v tovarni, dimnikar, financar, frizer, godec, gostilničar, klobučar, kolar, konjar, konjederec, kovač,¹⁵ kramarica, krojač, krznar, kuhar, lovec, majer, mesar, mežnar, mlekarica, mlinar, šivilja, monter, načelnik, opekar, organist, pastir, poslanec, ravnatelj, rudar, slikar, steklar, tesar, tkalec, učitelj, usnjar, velika dekla, zdravnik, žagar, železničar, župan in župnik – nekateri od naštetih poklicev spadajo med tradicionalne dejavnosti slovenskega (gorenjskega) podežolja, druga so novejša in kažejo na spremembe v poklicni strukturi in življenju vaškega (in trškega) prebivalstva. Hkrati je pomenljivo, da je med enainpetdesetimi poimenovanji za poklice oz. nosilce dejavnosti, ki se pojavljajo kot sestavina hišnih imen na Gorenjskem, le šest takih, ki poimenujejo ženski poklic oz. žensko nosilko dejavnosti.¹⁶

¹³ V iskalniku hišnih imen na spletni strani <https://www.hisnaimena.si/> je v rubriki »Razlaga imena« mogoče izbrati možnost »hišno ime iz poklica gospodarja«, pri čemer gre za t. i. ljudsko, ne znanstveno oz. jezikoslovno razlago imena.

¹⁴ Gorenjska hišna imena so večinoma sestavljena iz predloga *pri* (< **pri* ‘pri’) in samostalnika (ali samostalniške besedne zveze) – lastnega ali občnega imena, ki je motiviralo nastanek hišnega imena, v mestniku ednine (večinoma s končnico *-u* za samostalnike moškega spola oz. *-i* za samostalnike ženskega spola, ki pa sta v narečjih lahko oslabei, večinoma v polglasnik, ali onemeli). Redkeje je hišno ime sestavljeno iz predloga *na* (< **na* ‘na’) in samostalnika ali samostalniške besedne zveze v mestniku.

¹⁵ Apelativ *kovač* je ena najpogostejših sestavin hišnih imen (prim. Škofic 2017: 145–146).

¹⁶ Podobno razmerje se kaže tudi v zastopanosti moških in ženskih rojstnih imen v hišnih imenih na Gorenjskem (prim. Škofic 2017: 147) ter v razmerju med zastopanostjo apelativov *mojškra* in *žnidar* v hišnih imenih, kar je predstavljeno v tem članku.

V nadaljevanju so obravnavana tista gorenjska hišna imena,¹⁷ ki imajo v svojem korenu apelativ, ki v narečjih na Gorenjskem (glede na gradivo SLA) označuje nosilce dejavnosti oz. poklice župan, šivilja ali krojač.

Župan v hišnih imenih

Apelativ *župan* kot del hišnega imena na Gorenjskem (*Pri Špánu*)

Na Gorenjskem je hišno ime *Pri Špánu* precej pogosto (med 12.847 hišnimi imeni je takih 39) – različica *Pri Župánu* doslej še ni bila zapisana. Lastno ime se je po narečni onemitvi prednaglasnega *-u-* in nato asimilaciji po zvonečnosti (*žp-* > *šp-*) razvilo iz apelativa **žup-an-ъ* (*špàn* kot apelativ je v gradivu za SLA sicer izpričan kot dvojnica ob *županu* le v T193 Selca in T202 Kropa).

Slika 5: *Pri Španu* v Mojstrani (vir: arhiv Gorenjskega muzeja, <https://www.hisnaimena.si/>)

¹⁷ V tem sestavku je izraz *gorenjska hišna imena* rabljen v pomenu 'hišna imena na Gorenjskem', ne 'hišna imena v gorenjskem narečju', saj so v raziskavo zajeta vsa narečja, ki se govorijo na Gorenjskem.

Tudi zgodovinski dokumenti večkrat izkazujejo narečno obliko hišnega imena, npr. *Pər Špáno* v Mojstrani (Franciscejski kataster (FK) 1927 *Shpan* (*Shepan*), Reambulančni kataster (RK) 1869 *Špan*, Status animarum 1 (SA1) 1757–1853 *Shpan*, SA2 1762–1889 *Žepan*) ali *Pər Špán* v Lescah (FK 1827 *Scheppan*, SA1 1791–1802 *Schpann*, SA2 1880 *Špan*, SA3 ~1910 *Špan*) ali *Pər Špáno*¹⁸ na Nomenju (FK 1826 *Suppan* s priimkom Raunig, SA1 1921 *Špan* s priimkom Kogoj, SA2 ~1960 *Špan* s priimkom Zupan).

Apelativ *župan* kot besedotvorna podstava hišnega imena na Gorenjskem (*Pri Špáncu*, *Pri Špánšču*, *Pri Špánovcu*, *Pri Španétu* ter *Pri Žúpelnu* in *V Župánovšu*)

Del hišnega imena je lahko tudi izpeljanka z besedotvorno podstavo *župan*, npr. *županec* (< **žup-an-ɛc-ɛ*), ki je v zgodovinskih virih zapisana na različne načine, npr. za današnje *Pər Špánc* v Babnem Vrtu pri Kranju (FK 1827 *Supanz*, SA1 ~1880 *Španec*, SA2 ~1900 *Španec*), enako *Pər Špánc* na Skaručni (FK 1827 *Shepanz*, SA1 1774–1870 *Žepanc*) ter Selu pri Žirovnici (FK 1827 *Scheppanz*, SA1 ~1900 *Španc/Županc*).

Hišno ime *Pri Špáncu* je lahko motivirano tudi s priimkom *Zupan* oz. *Zupanc* (< *(*Zupan*)-*ɛc-ɛ*), kakor je mogoče sklepati iz zgodovinskih dokumentov, npr. *Pər Špánc* v Laškem Rovtu v Bohinju (FK 1827 *Suppanz* (hišno ime in priimek), SA1 1891 *Shpanz* s priimkom *Suppanz*) ali *Pər Špánc* v Podblici¹⁹ (RA 1869 *Španc* s priimkom *Supanc*), SA1 1812–1906 *Španc* s priimkom *Španč*).

Druga tvorjenka z istim korenem je *župančič* (< **žup-an-ɛč-it-ɛ*) – tako je npr. hišno ime *Pri Španšču*, nar. *Pər Špánšč*, na Bohinjski Beli (FK 1827 *Supantschitsch*, SA1 1900–1910 *Zupančič*) z onemitvijo prednaglasnega *u*, asimilacijo po zvonečnosti (*žp-* > *šp-*) in onemitvijo ponaglasnega *i* ter diferenciacijo *čč* > *šč*.²⁰

Redko je zapisana različica s pripono *-è*, tj. *Pri Španetu*, nar. *Pər Španét* v Povljah pri Kranju, ki je v FK 1827 zapisan še brez pripone (tj. *Shepan*), v SA1 ~1880 in SA2 ~1900 pa s pripono, tj. *Špane* (< **žup-an-ɛ* ← **žup-an-ɛ*).

Prav tako redko je hišno ime *Pri Župeljnu* oz. *Pri Župelnu*, nar. *Pər Žúpəlnə* v Smladniku (FK 1827 *Shupel*, v SA1 1794–1901 *Župel*), iz

¹⁸ O razvoju narečne končnice *-o* v mestniku ednine samostalnikov moškega spola v gorenjskem narečju prim. Logar 1981.

¹⁹ Domačini omenjajo možnost, da je hišno ime nastalo, ker naj bi bili njihovi predniki Španci.

²⁰ Mogoče bi bilo sklepati tudi na motivacijo hišnega imena s priimkom, tj. < *(*Župančič*)-*ɛ* // *(*Zupančič*)-*ɛ*.

besedotvorne podstave *župa* tvorjeno s pripono *-elj* (< **žup-bĭ-b* ← **žup-a* 'okrožje, področje enega plemena').²¹

Hišno ime *V Županovšu* v Predmostu je prav tako motivirano z županovanjem (FK 1826 *Schepan*, SA1 1840–1950 pa *Županova hiša*, *Županovše*): »Hišno ime po županski funkciji, ki so jo imeli trije gospodarji iz rodbine Kržišnik: Martin (roj. 1714), Florjan (roj. 1749) in Jožef (1784–1870). Hiša je sicer prvič omenjena leta 1291 (vir: Alojz Demšar in Petra Leben Seljak)« (www.hisnaimena.si). Za poimenovanje *Županovišče* (< **žup-an-ov-išč-e* ← **žup-an-ɔ*), nar. *Župánuše*, je značilna narečna asimilacija ponaglasnega *-ov-* > *-u-*, onemitev ponaglasnega *i* v priponi *-išče* in razvoj (asimilacija) *šč* > *š*. To hišno ime je sicer sestavljeno iz predloga *v* (< **vɔ(n)-* 'v') in imena v mestniku, kar je manj pogosta tvorba gorenjskih hišnih imen.

Redko je hišno ime v zgodovinskih dokumentih tvorjeno drugače kot danes, npr. *Pər Špánu* v Veštru pri Škofji Loki, ki je v FK 1826 zapisan kot *Schepan*, v SA1 1830–1950 pa s pripono *-ovec*, tj. *Španovec* (**žup-an-ov-ɔc-ɔ*), ali netvorjeno hišno ime *Pər Špán* na Otočah, ki je v zgodovinskih dokumentih tvorjeno s pripono *-čič*, tj. v FK 1827 *Supantscitsch* in v SA1 1781–1890 *Špančič*. Prav tako je tudi v Dobrem Polju današnje hišno ime *Pər Špánšč* tvorjeno enako kot v FK 1826, kjer je zapisano kot *Supantschitsch*, tj. s pripono *-čič* (< **-ɔč-iɔ'-ɔ*), medtem ko je v SA1 1781–1886 zapisano netvorjeno ime, tj. *Žpan*. Današnje hišno ime *Pər Špánco* v Doslavčah je tvorjeno s pripono *-ec* (< **-ɔc-ɔ*), v zgodovinskem dokumentu pa je zapisano kot netvorjenka (FK 1827 *Scheppan*, SA1 ~1900 *Šranc*).²²

V projektu so bila ob hišnih imenih zbrana tudi poimenovanja za gospodarja, gospodinjjo in svojilni pridevnik iz hišnega imena. Ob moški obliki *Špàn* je najpogostejša ženska oblika s pripono *-ja* (< **-j-a*), tj. *Špánja*, nar. *Špána* (z otrditvijo *n̂* > *n*), ali *-ka* (< **-ɔk-a*), tj. *Špánka*; tudi ob moški obliki *Špánc* je najpogostejša ženska oblika z zamenjalno pripono *-ka* (< **-ɔk-a*), tj. *Špánka*, ali dodajalno pripono *-lja* (< **-ɔl-a*) tj. *Špánclja*. Ob moški obliki *Špánšč* se uporablja ženska oblika s pripono *-ja* (< **-j-a*), nar. *Špána*, ob moški obliki *Španè* pa se uporablja ženska oblika s pripono *-ečka* (< **-ɛ-t-ɔk-a*), nar. *Španéška*, z diferenciacijo *-čk-* > *-šk-*. Pri vseh oblikah se uporablja svojilni pridevnik s pripono *-ov* (< **-ov-ɔ*), in sicer vedno brez preglasa za mehkim soglasnikom, tj. *Špánov*, *Špánčov*, *Špánščov* in *Španétov*.

²¹ Opomba na www.hisnaimena.si: »Hišno ime domnevno po funkciji župana. Pred 2. svet. vojno je bila v hiši gostilna.«

²² Pri tem zapisu gre verjetno za napako in bi moralo pisati *Špánc*.

Apelativa *purgar* in *burgar* kot del hišnega imena na Gorenjskem (*Pri Púrgarju*, *Pri Búrgarju*, *Pri Bírgermájstru*, *Pri Púrgermájstru*, *Pri Púrgercu*)

Hišno ime *Pri Purgarju* (< *(*purgar*)-b ← srvnem. bav. *purger* ‘meščan’, bav. avstr. *Purger*) je na Gorenjskem redko (doslej zapisano le trikrat) in je, glede na zbrane podatke, lahko motivirano s statusom/dejavnostjo ali priimkom lastnika: *Pər Púrgar* v Poljčah (SA1 1750–1859 *Purgar*, SA2 1750–1873 *Purgar*), *Pər Púrgarjə* v Trbojah (FK 1927 *Burger*, SA1 ~1910 *Purgar*) in *Pər Púrgarjə* v Vogljah (FK 1827 *Burger*, SA1 1775–1877 *Burger* – tu s priimkom (*Johan*) *Burger*, SA2 1850–1950 *Burger*). Različica *Pri Burgarju* (< *(*burgar*)-b ← nem. *Bürger* ‘meščan’) se med zbranimi hišnimi imeni pojavlja le enkrat, tj. *Pər Búrgarjə* v Vodica, vendar dokumenti ne omogočajo določitve poimenovalne motivacije (ki je lahko priimek, poklic/dejavnost ali tudi status – meščan).

Zanimivo je še zloženo hišno ime *Pri Birgermajstru*, nar. *Pər Bírgermajstro* v Krnici pri Gorjah, pri čemer je *birgermajster* < *(*birgermajster*)-b ← nem. *Bürgermeister* ‘mestni poglavar, župan’ (Striedter-Temps 1963: 204). Informanti so za isto hišo navedli tudi poimenovalno različico *Pər Púrgərmájstro* (*purgermajster* < *(*purgermajster*)-b ← nem. *Bürgermeister* ‘mestni poglavar, župan’ v bav. avstr. izgovoru (*b* > *p*)) ter izpeljanko *Pri Purgercu*, nar. *Pər Púrgərco*, pri čemer je *purgerec* < *(*purger*)-bc-b ← srvnem. bav. *purger* ‘meščan’, bav. avstr. *Purger*.

Apelativ *rihtar* kot del hišnega imena na Gorenjskem (*Pri Rihtarju*)

Hišno ime *Pri Rihtarju* (*rihtar* < *(*rihtar*)-b ← *srvnem. *rihtaere* ‘sodnik’) obstaja v Stari Fužini (*Pər Rihtarjo*, FK 1827 *Richtar*, SA1 1891 *Rihtar*), Zvirčah (*Pər Rihtarjə*, SA1 1767–1856 *Richter*, SA2 1792–1912 *Richter*), Voklem (*Pər Rihtarjə*, SA1 1760–1877 *Rihtar*, SA2 1850–1950 *Rihtar*), Gostečah (*Pər Rihtari*, FK 1826 *Richter*),²³ Stari Loki (*Pər Rihtarju*, SA1 *Rihtar*) in Mošah pri Medvodah (*Pər Rihtarjə*, FK 1827 *Richter/Richtar-zheg*, SA1 1799–1901 *Rihtar*). Zgodovinski viri ne potrjujejo motivacije v priimku.

²³ Ljudska razlaga imena: »Na Rihtarjevi kajžarski domačiji so po pripovedovanju zdajšnje lastnice prenočevali delavci, ki so »rihtali« (urejali, gradili, popravljali, obnavljali) določene skupne naloge oz. vaške investicije in zato se je te hiše prijelo ime *Pri Rihtarju*.« (Vir: www.hisnaimena.si.)

Apelativ *mer* kot del hišnega imena na Gorenjskem (*Pri Mêru*)

Hišno ime *Pri Mêru* (*mer* < *(*mer*)-*ь* ← franc. *maire* ‘predsednik občine, župan’) je znano v Železnikih (FK 1826 *Maire*, SA1 1860–1920 *Mer*) in naj bi izviralo iz časov Ilirskih provinc, ko naj bi v hiši živel župan, frc. *maire*.

Šivilja v hišnih imenih

Apelativ *mojškra* v hišnih imenih (*Pri Mójškri*, *Pri Mójškrah*)

Hišno ime z vsebujočim apelativom *mojškra*²⁴ je bilo na Gorenjskem doslej zapisano trikrat v edninski obliki, tj. *Pri Mojškri*, nar. *Par Muójškar*, v Gorenji vasi, Lučinah in Gorenji Žetini (vse v občini Gorenja vas – Poljane). Zadevni zgodovinski viri ne navajajo omenjenega hišnega imena, iz česar je mogoče sklepati, da gre za novejša poimenovanja – le Status animarum 1820–1900 za Gorenjo Žetino navaja različico *Pri Mojškerni* < **pri* + *(*mojškr*)-*ьн*-*a* ← **mojster*, nar. *mojšter* ← bav. srvnem. *mojster* ‘mojster’ // < **mojškr-ьн*-*a* // **mojškr-in*-*a* (posamostaljeni pridevnik, kar se zdi manj verjetno). Apelativ *mojškra* se kot sestavina hišnega imena enkrat pojavlja tudi v množinski obliki, tj. *Pri Mojškrah*, nar. *Per Mójškrah*, v Puštalu pri Škofji Loki.

Pridevnik iz teh hišnih imen se tvori s pripono *-in*, tj. *Mójškrin* (nar. *Muójškrn* oz. *Muójškarn*), le pri množinski različici hišnega imena s pripono *-ov* < **-ov-ь*, tj. *Mójškrov* (nar. *Mójškru*). Poimenovanja gospodarjev so navadno večbesedna, sestavljena iz pridevnika iz hišnega imena in rojstnega imena (tj. *Mójškrin N.*),²⁵ v Gorenji vasi pa je zapisano poimenovanje *Mojškrovec*, nar. *Muójškruc* s pripono *-ovec* (< **-ov-ьc-ь*).

Krojač v hišnih imenih

Apelativ *žnidar* v hišnih imenih (*Pri Žnidarju*, *Pri Žnidarčku*, *Pri Žnár-darju*)

Apelativ *krojač* se v hišnih imenih na Gorenjskem ne pojavlja, pač pa je *žnidar* < *(*žnidar*’)-*ь* ← srvnem. **snīdære* med najpogostejšimi sestavinami

²⁴ V hišnih imenih se različica *moškra* ne pojavlja. Hišno ime *Pri Mojškru*, nar. *Par Mójškræ*, s Poljšice pri Podnartu pa najverjetneje ni maskulinativ k *mojškra*, ampak vsebuje narečni apelativ *mojšker* ← **mojster*, nar. *mojšter* ← bav. srvnem. *mojster* ‘mojster’ z diferenciacijo *-št-* > *-šk-*. Pridevnik iz tega hišnega imena se tvori s pripono *-ov*, tj. *Mójškrov*, feminativ oz. poimenovanje gospodinje pa s pripono *-nja* < **-ьн*-*a* (nar. *Mojškrna*).

²⁵ *N.* v tem primeru označuje katerokoli moško ime.

gorenjskih hišnih imen, motiviranih s poklicno dejavnostjo gospodarja – doslej je bilo zbranih štiriinpetdeset takih hišnih imen. Hišno ime *Pri Žnidarju* je zastopano v vseh narečnih skupinah, ki se govorijo na Gorenjskem, npr. *Pər Žnidarjə* v Ratečah (FK 1827 *Schnidar*, SA1 1846 *Shnidar*), *Pər Žnidarjo* v Gozdu Martuljku (FK 1827 *Schnidar*, SA1 1903 *Žnidar*), *Pər Žnidarjə* na Bohinjski Beli (FK 1827 *Schnidar*, SA1 1900–1910 *Žnidar*), *Pər Žnidarjə* v Tupaličah (FK 1827 *Schnidar*, SA1 1771 *Schnieder*, SA2 1880 *Žnidar*), *Par Žnidari* v Dolenjem Brdu itd.

Pomanjševalnica *žnidarček* < *(*žnidar*)-*čč-čk-č* se v hišnih imenih pojavlja redkeje (doslej zapisana le trikrat), tj. *Pri Žnidarčku*, nar. *Pər Žnidarčko* na Dovjem (FK 1827 *Schnidarzhek*, RK 1869 *Sidaršek*, SA 1 1757–1853 *Shnidar*, SA2 1764–1885 *Žnidar*), *Par Žnidarčk* v Hotovlji (SA 1 1840–1950 *Žnidarčk*), *Pər Žnidarčk* v Zbiljah (SA1 1795–1900 *Žnidar*).

Hišno ime *Pri Žnajdarju* (*žnajdar* < *(*žnajdar*)-*č* ← nvnem. *Schneider* ‘krojač’ (pred prehodom *ž* > *š* in po diftongizaciji *ī* > *aj*)), nar. *Pər Žnájdarjə*, živi le v Cerkljah na Gorenjskem in ni dokumentirano v zgodovinskih dokumentih.

Pridevniki iz vseh navedenih hišnih imen se tvorijo s pripono *-ov* (< *-*ov-č*), poimenovanja gospodinj pa s pripono *-ica* (< *-*ic-a*), nar. *Žnidarca*.

Sklep

Hišna imena so zanimiva za jezikoslovno, ne le onomastično, ampak tudi dialektološko raziskovanje, saj so v njih izražene vse narečne značilnosti krajevnih govorov, v katerih se uporabljajo (v gorenjskih hišnih imenih npr. različne stopnje oslabitve nenaglašanih in kratkih naglašanih samoglasnikov, akanje, ukanje; različne soglasniške spremembe, kot so švapanje, razvoj protetičnih glasov, asimilacije, diferenciacije in onemitve), mogoče pa je tudi preučevanje njihovih besedotvornih značilnosti. Prav poznavanje narečnih značilnosti imen omogoča tudi zanesljivejše raziskovanje njihovega razvoja in izvora:

Besedje s svojimi značilnostmi dostikrat odločilno vpliva na pravilno zapisovanje imen, pa naj bodo to gorska, ledinska ali vodna imena. Kjer so domačini pozabili, kaj ime sploh pomeni, v toliko rodovih – večinoma so imena zelo stara – se je to velikokrat tudi zgodilo in ker so se razlage in zapisovanja imen pred desetletji lotevali ljudje, četudi so bili med njimi jezikoslovci, ki narečja niso poznali, vsaj ne dovolj dobro, so ime napačno slišali oz. razumeli in ga zato tudi napačno zapisali. (Čop 2002: 96)

S tem povezano je tudi vprašanje poknjiževanja/standardizacije hišnih imen, saj imajo ta imena izrazito identifikacijsko funkcijo. Bolj kot etimološko poknjiževanje je zato tu primerno poknjiževanje na glasoslovno-pravopisni ravni – a tudi to zahteva veliko premisleka in sklepanja kompromisov, da jih nosilci sprejmejo »za svoje«. Ugotavljanje poimenovalne motivacije v hišnih imenih je lažje, če je podprto s čim več zgodovinskimi dokumenti, manj zanesljiva pa je t. i. ljudska razlaga imen.

Raba hišnih imen je bila leta 2020 kot posebna enota vpisana v nacionalni register nesnovne kulturne dediščine pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije.

Literatura

- Angelos BAŠ (ur.), 2004: *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- France BEZLAJ, 1977–2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika* I: A–J. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik (izd.) – Mladinska knjiga (zal.), 1977 (¹1976); II: K–O. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik (izd.) – Mladinska knjiga (zal.), 1982; III: P–S. Dopolnila in uredila Marko Snoj in Metka Furlan. Ljubljana: SAZU – Znanstvenoraziskovalni center, Inštitut za slovenski jezik, Etimološko-onomastična sekcija (izd.) – Mladinska knjiga (zal.), 1995; IV: Š–Ž. Uredila Marko Snoj in Metka Furlan. Ljubljana: SAZU – Znanstvenoraziskovalni center, Inštitut za slovenski jezik, Etimološko-onomastična sekcija (izd.) – Založba ZRC (zal.), 2005; V: *Kazala*. Izdelala Marko Snoj in Simona Klemenčič. Ljubljana: SAZU – Znanstvenoraziskovalni center, Inštitut za slovenski jezik, Etimološko-onomastična sekcija (izd.) – Založba ZRC (zal.). 2007.
- Francka BENEDIK, 1999: *Vodnik po zbirki narečnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA)*. Ljubljana: Založba ZRC (ZRC SAZU).
- Dušan ČOP, 2002: Gorska, terenska (ledinska) in vodna imena v Sloveniji, *Jezikoslovni zapiski* 8/2, 93–108.
- Klemen KLINAR, Jožica ŠKOFIC, Matej ŠEKLI, Martina PIKO-RUSTIA, 2012: *Metode zbiranja hišnih in ledinskih imen: projekt FLU-LED v okviru Operativnega programa Slovenija-Avstrija 2007–2013*. Jesenice: Gornjesavski muzej.
- Tine LOGAR, 1981: Govor Repenj – Kopitarjevega rojstnega kraja. *SSJLK* 17. 129–141. (V: Tine Logar, *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ur. Karmen Kenda-Jež. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. 173–179.
- Marko SNOJ, 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan, Založba ZRC.
- Franciszek SŁAWSKI, 1974–1979: *Słownik prasłowiański* I: A–B, 1974. 43–141; *Słownik prasłowiański* II: C–*давньота*, 1976. 13–60; *Słownik prasłowiański* III: *давнь-добрати*, 1979. 11–19. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Hildegard STRIEDTER-TEMPS, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. (Veröffentlichungen der Abteilung für slavische Sprachen und Literaturen des Osteuropa-Instituts (Slavisches Seminar) an der Freien Universität Berlin, Bd. 27). Berlin: Osteuropa-Institut; Wiesbaden: in Kommission bei O. Harrassowitz.

Matej ŠEKLI, 2005: Odras medjezikovnih stikov v poimenovanjih za vaške poklice in dejavnosti v nadiškem narečju. *Večjezičnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* (Zbornik predavanj: 41. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture). Ur. Marko Stabej. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 176–181.

Matej ŠEKLI, 2020: Relativna in absolutna kronologija (bavarsko)staro- in srednjevisokonemških izposojenk v slovenščini, *Jezikoslovni zapiski* 26/1, 7–25.

Jožica ŠKOFIC, 1998: Mikrotoponimi v Kropi in bližnji okolici, *Jezikoslovni zapiski* 4, 47–71.

– –, 2000: Kroparski vzdevki, *Traditiones* 29/1, 115–123.

– –, 2001: Hišna imena v Kropi. *Simpozij Slovenska lastnoimenskost. Zbornik s simpozija '99 v Pišecah*. Ur. Jože Toporišič. Pišecce: Komisija Maks Pleteršnik, Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba. 21–40.

– –, 2003: O zemljepisnih lastnih imenih Kroke, Lipnice, Kamne Gorice in Dobrav, *Vigenjc* 3, 109–121.

– –, 2005: Hišna imena in vzdevki v Statusu animarum župnije Kropa, *Vigenjc* 5, 135–151.

– –, 2007: Narečno besedilo kot vir za imenoslovno raziskavo, *Merkujev zbornik. Jezikoslovni zapiski* 13/1, 441–458.

– –, 2017: Microtoponyms as an important part of Slovenian cultural heritage, *Acta geographica Slovenica* 57/1, 141–152.

– –, 2021: Narečna poimenovanja za kmečke posestnike kot motivacija hišnih imen na Gorenjskem. *Aktualne probleme metodologiczne współczesnej dialektologii. Gwary Dziś* 14, 17–34.

Jožica ŠKOFIC (ur.), 2011: *Slovenski lingvistični atlas 1: človek (telo, bolezni, družina)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

– –, 2016: *Slovenski lingvistični atlas 2: kmetija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Arhivski vir

Gradivo = Gradivo za *Slovenski lingvistični atlas*. Arhiv Dialektološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.

Spletni viri

FLU-LED, Kulturni portal ledinskih in hišnih imen / Kulturportal der Flur- und Hausnamen, <http://fluled.szi.at/>. Dostop 25. 2. 2022.

Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2014–, različica 6.0, www.fran.si. Dostop 25. 2. 2022.

Slovenska hišna imena. <https://www.hisnaimena.si/>. Dostop 25. 2. 2022.

Uredba o Standardni klasifikaciji poklicev 2008. <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina?urlid=201050&stevilka=2661>. Dostop 25. 2. 2022.

TRADITIONAL PROFESSIONS OF THE GORENJSKA COUNTRYSIDE AS A MOTIVATION FOR DIALECT HOUSE NAMES

The article presents selected dialect names for professions, collected with a unified survey method for the *Slovenian Linguistic Atlas*, i. e. V117 *dressmaker*, V118 *tailor* and V183 *mayor*. Dialect lexemes are analyzed at the morphological level and presented on linguistic maps.

The collected appellatives are compared with Gorenjska house names, motivated by names for the same professions, collected in the projects *How do you call your house?* (2009–2021) and *FLU-LED* (2011–2014). These names give extensive information about the language, its development and geographical variations, about speakers, and the natural and social environment from which the names originated and where they are used. Slovene dialect microtoponyms (together with house names) are therefore an important part of the national intangible cultural heritage and they are interesting for various humanistic, social and natural sciences (like linguistics, geography, ethnology, history, etc.) as well as for a non-professional public. In 2020, the use of house names was included as a special unit into the national register of intangible cultural heritage at the Ministry of Culture of the Republic of Slovenia.

The article analyzes house names that are motivated by names for professions or they have an appellative, which designates the chosen (professional) activity in their root on the phonological, morphological (also word-forming) and lexical level (including etymology). House names often show a greater variety of denominations than the synchronous dialect appellatives which belong to the same lexical net.